

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему:

«Український націонал-комунізм: становлення, сутність, еволюція»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальність)

032 “історія та археологія”

Єременко Юлія Миколаївна

Керівник: к.і.н., доц.

Любавський Роман Геннадійович

Рецензент: к.і.н., ст.викл.

Захарченко Євген Юрійович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК	
1.1. Витоки українського націонал-комунізму	16
1.2. Діяльність боротьбистів та укапістів.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСТАННІ ЕТАПИ ПАРТІЙНОЇ ІСТОРІЇ БОРОТЬБИСТІВ	
2.1. Консолідація лівосоціалістичних сил в УСРР. Утворення УКП(б).....	43
2.2. Боротьбисти та українізація	56
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у тому, що процес подолання радянського минулого потребує осмислення його різних візій. Проблему становлення, еволюції та значення націонал-комунізму в УСРР сьогодні не проговорено на рівні публічного чи академічного дискурсу. Натомість ліві соціалістичні партії, які існували на території УСРР та згодом були наведені до комунізму, відіграли помітну роль у спробах реалізації альтернативного національного проєкту радянського будівництва. Одним із трактувань ідеї встановлення комуністичного режиму в Україні було цілковите збереження державного суверенітету та вирішення національного та соціального питання. Вельми помітною є роль українських націонал-комуністів й у галузі національно-культурного відродження України. Політика українізації змінила не тільки рівень суспільної освіченості в УСРР, але й реалізувала створення нової революційної культури орієнтованої на гасло «Геть від Москви!»

Ідеї марксизму в часи Української революції стали інструментом для конфронтації української інтелектуальної еліти з російським більшовизмом, що межував із традиційним великоруським шовінізмом. Тож, комунізм українського штибу є повноцінним протиставленням його російському варіанту.

У сучасній українській історичній науці український націонал-комунізм лише починає процес виокремлення у окремий об'єкт дослідження. Дослідження українського націонал-комунізму та діяльності його представників на території УСРР є важливим етапом переосмислення складних політичних процесів 1917-1920-х рр. та місця в них українських ліворадикальних партій, передусім боротьбистів та укапістів. Незважаючи на те, що темі Української революції 1917-1921 рр. присвячено великий масив робіт питання інтерпретації марксистської традиції в політичних переконаннях українських націонал-комуністів вивчалися лише побіжно. Проблеми синтезу комунізму та націоналізму на рівні політичної теорії та практики, поєднання цих двох засадничо різних ідеологічних моделей представниками українського

політикуму в історіографії висвітлені лише фрагментарно, в річищі інших тем. Глибшого аналізу потребує проблема реалізації націонал-комуністичних проєктів на території Заходу України. Подальшого аналізу потребують й сюжети співпраці українського націонал-комуністичного руху з єврейськими сіоністами-комуністами на території УСРР. Їх аналіз дозволить переосмислити політичну історію України першої третини ХХ століття, зробити її інклюзивною. Вивчення українського націонал-комунізму дозволяє простежити причини виникнення комунізму на території України, його інтерпретацію українською інтелектуальною елітою, та головні відмінності від російського більшовизму.

Об’єкт дослідження — український націонал-комунізм

Предмет дослідження — витоки, становлення та розвиток українського націонал-комунізму.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1917 – 1927 рр. **Нижня хронологічна межа** обумовлена створенням УПСР як носія боротьбистського елементу українського-націонал комунізму. **Верхня хронологічна межа** обумовлена відставкою з поста Наркома освіти О. Шумського та закінченням «боротьбистської» українізації.

Територіальні межі дослідження охоплюють адміністративно-територіальні кордони України сформовані станом на 1920-та рр.

Історіографію дослідження можна умовно поділити на радянську, сучасну та закордонну.

Протягом 1920-х рр. висвітлення діяльності українських націонал-комуністичних партій як акторів національної політики на території УСРР не відбувалося, оскільки етапи оформлення націонал-комунізму ще тривали. Натомість, у роботах 1920-х рр. описуються процеси революційних зрушень 1917-1920-х рр. та лише побіжно розглядається місце та роль майбутніх націонал-комуністів у цих процесах. До цієї групи можемо віднести роботу П. Христюка¹, одного з членів УПСР та майбутнього редактора журналу

¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 194 с.

«Червоний шлях», яку на той час вели вже «самоліквідовані» боротьбисти. У праці П. Христюка детально охарактеризовані етапи Української революції та ідеологічні переконання представників УПСР з якої в подальшому вийде партія боротьбистів. Візію більшовиків щодо обґрунтування та спроб вирішення національного питання в УСРР детально описав В. Затонський¹. Попри деяку ангажованість автора статистичні дані з тексту є корисними для аналізу та порівняння офіційних результатів українізації, які висвітлила радянська влада та фактичних результатів висвітлених в історичному дискурсі сьогодні. Важливою для дослідження виявилась і праця українського комуніста єврейського походження М. Равича-Черкаського². Автор був не тільки учасником комуністичного руху в УСРР, але й засновником теорії «про подвійне походження КП(б)У». Згідно з цією теорією, КП(б)У отримала шанси на встановлення радянської влади лише після того як до неї доєдналась пасіонарна частина української лівої соціал-демократії, вихідців з УСДРП. У праці М. Равича-Черкаського описано й процес створення КП(б)У та позиції українських націонал-комуністів, передусім М. Скрипника щодо організації єдиного українського революційного центру. Засудження передових українських марксистів як контрреволюціонерів обумовило табування теми українського націонал-комунізму в історичних працях на території УСРР/УРСР. Проте, зарубіжні фахівці та дослідники з української діаспори все ж почали вивчати окремі сюжети націонал-комуністичного минулого УСРР.

Вже в 1950-х рр. друком виходить необхідна для глибокого аналізу історії та політичної платформи партії боротьбистів робота І. Майстренка³ — не тільки свідка радянського будівництва УСРР, але й учасника цих подій (Автор довгий час належав до партії боротьбистів). Цей текст є засадничим для розуміння історичних подій «знизу», через суб'єктивну візію життя автора. У 1957 р.

¹ Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Держ. вид-во України, 1927. 96 с.

² Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. 247 с.

³ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. 423 p.

югославський теоретик націонал-комунізму М. Джилас розкритикував досвід будівництва комунізму на території Східної Європи та дослідив специфіку націонал-комунізму на прикладі Югославії. Автор зазначив, що комунізм обов'язково має набути національних форм аби ослабити імперіалістичну політику низки комуністичних країн.

Протягом 1970-1990-х рр. дослідження східноєвропейського та, зокрема, українського націонал-комунізму відбувалося переважно за межами Радянського Союзу. У 1970-х рр. було розпочато дослідження українського націонал-комунізму в нових масштабах, але лише в українознавчих студіях закордоном. Однією з причин цього процесу, імовірно, є поширення самвидаву за межами УРСР. Так, брошура І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація»¹, в якій порушується питання комуністичного досвіду 1920-х рр. буквально розлетілася по всьому світу. Текст було перекладено 5 мовами, зокрема китайською. Написання інтелектуальних біографій українських націонал-комуністів є менш популярною історіографічною віхою. Проте в серед праць діаспорних істориків все ж існує варіант політичної біографії М. Скрипника під авторством І. Кошелівця². Спроба всебічного висвітлення позицій та діяльності Наркомоса М. Скрипника у радянському будівництві та галузі національно-культурного відродження є магістральною лінією дослідження автора. Епізодичне висвітлення впливу боротьбистів на політичний рух Західної України, створення там дочірньої боротьбистської партії, а отже партії націонал-комуністичного спрямування, присутнє в роботі Р. Сольчаника³. Наразі це одна з небагатьох робіт в якій підіймається питання розвитку націонал-комуністичного руху та історії суперництва боротьбистів з КП(б)У на Заході України. Р. Сольчаник дійшов висновку, що розширення простору діяльності боротьбистів обумовлено їхніми спробами віднайти додаткову підтримку за межами УСРР.

¹ Дзюба І. Українізація та її розгром // Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен, 1968. 263 с.

² Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен: Сучасність, 1972. 343 с.

³ Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973.364 p.

У 1980 р. історіографічний доробок українського націонал-комунізму доповнився працею Ю. Бориса¹. Дослідник розглянув етапи радянзації України та методи впровадження комуністичних принципів у економічному та політичному середовищі УСРР. Автор дослідив ключові етапи оформлення комуністичного експерименту в УСРР та роль в цих процесах як українських, так і російських комуністів. Уже в 1983 році П. Цвік² провів ревізію марксистської теорії та комуністичної практики і дійшов висновку, що невід’ємною частиною комунізму є національна самостійність. З-поміж загальносвітового досвіду створення національних комуністичних партій автор розглянув також і ленінську теорію конструювання нової реальності. Американський історик Дж. Мейс³ за першочергове завдання поставив дослідження витоків та еволюції українського націонал-комунізму як системи радянського будівництва. Автор затвердив, що О. Шумський у своїх ідеологічних поглядах мав схожість з представниками австрійського марксизму, які наголошували на необхідності створення справжньої територіальної автономії зі збереженням національної культури домінуючої нації та національних меншин.

Поштовх до вивчення українського націонал-комунізму відбувся лише після розпаду Радянського Союзу. У історіографії 1990-х рр. проблема націонал-комунізму представлена передусім епізодичними згадками у загальних працях з історії Української революції та Радянської України. Порівняльний аналіз та спроба віднайти точки дотику двох різних ідеологічних моделей — комунізму та націоналізму, в праці Р. Шпорлюка⁴. Автор передусім намагається висвітлити еволюцію та розгалуження класичної марксистської доктрини на тлі національних зрушень. «Соціалізація націоналізму» — так Р. Шпорлюк називає ідеологічні трансформації середини ХІХ ст., що дали поштовх для оформлення однієї з варіацій марксизму застосованої в ідеології українських націонал-

¹ Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. 489 p.

² Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. 270 p.

³ Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. 483 с.

⁴ Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. 480 с.

комуністів. Ознайомчий характер діяльності представників націонал-комунізму в добу Української революції має дослідження В. Огієнка¹. Текст є коротким оглядом на ключові сюжети з історії українського націонал-комунізму та історико-політичні процеси в УСРР, зокрема, на тенденції, які зумовили еволюцію української політичної думки. Комплексних досліджень, що торкаються заданої тематики наразі небагато. Проте, існують фундаментальні дослідження в яких так чи інакше підіймається питання сфер впливу націонал-комуністів у політичному середовищі КП(б)У. Наприклад, виникнення українського комунізму та його становлення в першій третині ХХ ст. ґрунтовно демонструє в своїх роботах С. Кульчицький². До того ж автор побічно торкається й діяльності українських марксистів всередині КП(б)У, їхнього впливу на соціалістичне будівництво в УСРР.

Всебічно український націонал-комунізм історики почали розглядати відносно нещодавно. Рушійною силою цього процесу стало поширення концептів деколонізації та поява постколоніальних студій. Втім, пов'язано це також з тим, що довгий час тема націонал-комунізму була під забороною, тож тепер відкрився додатковий простір для широкого вивчення цих процесів.

Предметний аналіз статистичних джерел щодо проведення політики українізації наводить швейцарський історик А. Каппелер³. Автор аналізує національне будівництво та політику російських більшовиків в УСРР 1920-х рр.

Діяльність однієї з відколотих фракцій УСДРП, а саме УСДРП (н.л.) знайшла відображення у працях Любовець⁴. Дослідниця вичерпно висвітлила окремі епізоди партійної історії УСДРП (н.л.).

Важливим для цього дослідження були висновки С. Гірика⁵ — фахівця з історії боротьбизму. Слід відзначити, що автор вперше торкнувся сюжетів з

¹ Огієнко В. Націонал-комунізм у добу Української революції // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2009. Вип. 43. С. 189-200.

² Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. 504 с.

³ Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О. Блашук. Київ: «К.І.С.». 2007. 263 с.

⁴ Любовець О. Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 132-141.

⁵ Гірик С. Централізація без центру? Боротьбистський проект «Федерації радянських республік» // Київська старовина. 2012. Вип. 4. С. 138-148.

історії співпраці українського та єврейського націонал-комунізму. Висвітлення та аналіз С. Гіриком досьгодні неопублікованих програмних постулатів представників ЄКП «Поалей Ціон» мало дозволили скорегувати окремі положення для нашого дослідження.

Натомість Т. Мартін¹ подає змістовний аналіз політичної діяльності лише О. Шумського та політики українізації. Український націонал-комунізм у роботі Т. Мартіна висвітлюється як один з епізодів спроб вирішення національного питання в різних республіках Радянського Союзу.

Професійні українські історики передусім намагаються дослідити питання економічного та культурного визволення у поглядах українських націонал-комуністів, проаналізувати діяльність його представників. Одна з небагатьох робіт у яких комплексно аналізується феномен українського націонал-комунізму належить С. Величенку². Автор дійшов висновку, що аналіз українсько-російських відносин є неможливим без детального вивчення націонал-комунізму та лівої антиколоніальної думки українських марксистів у контексті політичних та соціальних трансформацій раннього радянського періоду.

Аналіз джерельної бази.

Джерельну базу дослідження можна умовно поділити на 3 групи: документацію комуністичних та націонал-комуністичних партій, справочинну документацію вищих та місцевих політичних партій, політичну публіцистику.

Перша група джерел — нормативні документи РКП(б) («Резолюція ЦК РКП (б) про радянську владу в Україні»³, «Програма РКП(б) прийнята на VIII з'їзді в 1919 р.»⁴), матеріали партійних з'їздів КП(б)У («Резолюція I з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною

¹ Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939) / пер. з англ. Вакулєнко С. Київ: Критика. 2013. 640 с.

² Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Сєряков, наук. ред. В. Склокін, С. Сєряков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 375 с.

³ Ленін В. Резолюція ЦК РКП (б) про радянську владу в Україні// Повне зібрання творів, Т.39. Москва: Інститут марксизму-ленінізму. С. 334-337.

⁴ Виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження архівні матеріали. Київ-Львів: Україна Модерна. С. 608-623.

та Росією 5-12 липня 1918»¹, документи керівних партійних органів («Виступ О Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У», «З протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 р.»²), програмними документами націонал-комуністичних партій («Програма Української комуністичної партії»³, «Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського»⁴).

Нормативні документи РКП(б) та КП(б)У висвітлюють офіційні тези партійної верхівки щодо політичних взаємин між УСРР та Росією. Дослідження цих джерел допомагає проаналізувати російські політичні позиції щодо УСРР закладені в офіційних програмних положеннях та реальний рівень державної незалежності та національної ідентифікації в партійних колах УСРР. Програмні документи УКП та лівої фракції УПСР дозволяють визначити політичні позиції партії в контексті державного будівництва.

Справочина документація вищих та місцевих органів влади представлена передусім нормативними актами («Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р.»⁵, «Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р.»⁶, плановою документацією («Проект ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів»⁷, «Проект декрету про сприяння розвитку культури українського

¹ Резолюція I з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною та Росією 5-12 липня 1918 // Утворення СРСР. 1917-1924: Збірник документів. Москва: Вид-во АН СРСР, 1949. С. 78.

² З протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 // Політбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) і Комінтерн. 1919-1943 рр. Документи. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36.

³ Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920.

⁴ Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.447-451.

⁵ Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р. // Політбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Порядок денний засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.

⁶ Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р. // Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.559-561.

⁷ Проект ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів // Нестор Махно. Селянський рух в Україні. 1918-1921 р: Документи та матеріали. Москва: РОССПЕН. С. 112-113.

народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919»¹, «Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району»², дипломатичним листуванням («Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним»³, «Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р»⁴).

Використання справочинної документації дозволить проаналізувати компетенції та ідеологічні орієнтири політичних діячів, організацій та партій. Зафіксований перебіг конкретних фактів та подій проливає світло на спроби реконструювання політики партії та вирішення національного питання. Аналіз використаної діловодної документації надає змогу простежити трансформацію не тільки відносин між КП(б)У та боротьбістами, але й виявити ступінь розпорошеності комуністичного руху та зміст дискусій всередині самої КП(б)У. Використані в дослідженні відкриті листи є носіями важливою інформації про тенденційність та мінливість риторики російських більшовиків.

Третя група джерел пов'язана з політичною публіцистикою («Скоровстанський В. Революція на Вкраїні»⁵, «Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П.»⁶, «Прийдешній А. Арешт десяти»⁷), «Річицький А. Від демократії до

¹ Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546-547.

² Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 309-314.

³ Ленін В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Повне зібрання творів, Т.40. Москва: Інститут марксизму-ленінізму, 1974. С. 41-47.

⁴ Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С.304-308.

⁵ Скоровстанський В. Революція на Вкраїні. Саратов: Боротьба. 1919. 180 с.

⁶ Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4. 1923. С. 121-122.

⁷ Прийдешній А. Арешт десяти // Альманах «Зшитки боротьби». 1920. С.34-55.

комунізму¹», «Шахрай В., Мазлах С. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)»².

Політична публіцистика являє собою не тільки висвітлення конкретних політичних процесів чи явищ, але й розкриває роль та ставлення автора до тих чи інших подій. Оцінка автора зумовлена політичною ідеологією, яка переплітається з власними інтерпретаціями політичної реальності. Проте, це не знижує рівень значущості тексту, бо політична публіцистика виступає як основний медіатор політичної агітації та має важливе значення для виявлення та розуміння програми політичних сил.

У сукупності, використанні під час дослідження джерела, утворили репрезентативний джерельний комплекс. Так, аналіз документації комуністичних та націонал-комуністичних партій та справочинної документації вищих та місцевих органів влади дозволив охарактеризувати передові політичні питання, що стояли на порядку денному в той чи інший час та дослідити програми політичних сил. Дослідження опублікованої в періодичних виданнях партійної публіцистики дозволило виявити питання, які викликали дискусії серед політичної еліти та погляди на вирішення цих питання конкретних державних діячів УСРР. Під час аналізу матеріалів офіційного листування провідних партійних діячів вдалося прослідкувати динаміку трансформації риторики вищого партійного керівництва щодо вирішення нагальних питань та ставлення до представників опозиційної політичної сили.

Мета дослідження полягає у вивченні генезису українського націонал-комунізму, діяльності цієї політичної сили у межах сучасних кордонів України. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- Встановити ступінь взаємозв'язку та взаємовпливу між націоналізмом та комунізмом в політичній теорії і практиці Українського руху 1917-1921 рр.

¹ Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор. Київ. 1919.

² Шахрай В., Мазлах С. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Нью-Йорк: Пролог, 1967. 304 с.

- Охарактеризувати витоки та причини появи українського націонал-комунізму, політичні орієнтири його ідеологів (В. Шахрая та С. Мазлаха)
- Дослідити діяльність та еволюцію націонал-комуністичних партій (УПСР(б)/УПСР(б-к)/УКП(б), УСДРП(н.)/УКП), їхні політичні програми та національні проєкти
- Визначити роль єврейських лівих політичних діячів та партій в оформленні та реалізації націонал-комуністичних проєктів.
- Проаналізувати міру участі представників партії боротьбистів у проведенні політики українізації та її результати

Методологія дослідження обумовлена використанням полідисциплінарного підходу. Так, було залучено методологічні підходи, що розвинулись внаслідок поєднання історичної науки з іншими гуманітарними дисциплінами, зокрема антропологією та соціологією. У межах дослідження було використано підходи політичної антропології та соціального конструктивізму.

Застосування політико-антропологічного підходу дозволяє дослідити рівень взаєморозуміння між прихильниками націонал-комунізму (партії боротьбистів та УКП) та головною радянською інституцією в УСРР — КП(б)У. Через те, що КП(б)У переважно була медіатором комуністичної теорії російських більшовиків, то вдалося визначити мінливість політичної риторики більшовиків щодо боротьбистів.

П. Бергер та Т. Лукман у своїй роботі «Соціальне конструювання реальності» зазначають, що індивід народжується у власній соціальній реальності, яка змінюється в залежності від дій соціуму. Так, між індивідами, які проживають в різних соціальних реальностях можуть утворюватись конфлікти, які найбільше відчутні у часи революційних зрушень. Під час Української революції для більшості інтелектуальної еліти ідеальною соціальною реальністю була реальність комуністична. Проте, як зазначають, П. Бергер та Т. Лукман, спільна соціальна реальність може бути по-різному інтерпретована групами

індивідів. Так, якщо українські марксистки були впевнені, що комунізм є нерозривним з національними формами суспільства, то російські комуністи просували принципи імперського комунізму. Тож, підхід соціального конструктивізму був використаний для порівняння методів будівництва нової соціальної реальності: тактики комуністичного будівництва запропонованої як націонал-комуністами, так і російськими більшовиками.

Для досягнення поставлених завдань було використано принципи історизму та об'єктивності, історико-системний підхід, метод структурно-функціонального аналізу та метод історичної компаративістики. За допомогою принципу історизму вдалося дослідити специфіку та розвиток українського націонал-комунізму на тлі революційний зрушень 1917-1920-х рр. Підкріплення головних тез дослідження аналізом різних видів джерел обумовлене використанням принципу об'єктивності. Залучення історико-системного підходу пов'язане з дослідженням системи українського націонал-комунізму: визначенням причин появи соціалістичних ідей в Україні, а разом із цим витоків українського націонал-комунізму. Використання історико-системного методу неможливе без структурно-функціонального аналізу. Так, завдяки структурному аналізу було виявлено зв'язки політичних завдань націонал-комуністичних партій (боротьбистів, УКП та ЄКП "Поалей Ціон") Функціональний аналіз став запорукою дослідження значення українського націонал-комунізму в загальній системі радянського будівництва УСРР. Співставлення націоналізму та комунізму як ідеологічних моделей, спроба віднайти їхні спільні риси стала можливою завдяки використанню методу історичної компаративістики.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного дослідження українського націонал-комунізму як політичного руху та виявленню впливу його спадку на політичне та соціокультурне життя українського суспільства. У дослідженні виявлено закономірності в оформленні українського націонал-комуністичного руху з іншими тотожними рухами національних меншин (євреїв та кримських татар). Уточнено роль ідеологічних лакун між вченням К. Маркса та національним питанням у конструюванні

феномену українського націонал-комунізму. Уточнено сутність українського націонал-комунізму як результату еволюції української політичної думки. Доповнено особливості формування динаміки та причин трансформації взаємовідносин між передовими російськими більшовиками та українських комуністами в залежності від ідеологічних мотивів.

Апробація результатів дослідження: основні положення дослідження були висвітлені на 76-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразічнські читання» (квітень 2023 р.) та на засіданні гуртка кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (квітень 2023 р.)

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК

1.1 Витоки українського націонал-комунізму

Перебіг та результати Першої світової війни обумовили початок геополітичної реконструкції Центрально-Східної Європи та поступову зміну ідеологічних режимів. Перед українськими землями теж постали нові політичні виклики. Після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій українські території перейшли до складу нових держав, які під час війни належали до ворогуючих військових блоків. Українські землі опинились на периферії політичних сил, які стали на заваді самостійному державотворенню. У той же час, національне та економічне питання були одними з найбільш критично важливих для українців, та на пряму співзалежними один від одного. Уряди чотирьох держав, у складі яких опинилася територія України, намагалися по-різному вплинути на вирішення українського питання: від позиції прийняття до жорсткої політики асиміляції. Проте, всі політичні режими, які існували в Україні протягом 1917-1919 рр. хоч і були розпорошені, втім продовжували пошуки можливостей самостійного відтворення державності.

Українські політичні діячі симпатизували окремим національно-державницьким моделям, які були представлені у вигляді найбільш популярних ідеологій першої чверті XX ст., зокрема соціалістичній та націоналістичній. Дослідники відзначають, що саме соціалістичні ідеї були провідними під час спроб будівництва української державності доби Української революції та подальших 1920-х років¹. Винятковим сюжетом є встановлення режиму П. Скоропадського під час якого відбулась спроба встановити один із різновидів монархії. Ще наприкінці XIX – початку XX ст. функціонери перших політичних

¹ Українська державність у XX ст. (історико-політологічний аналіз) / Дж. Мейс, М. Горелов, В. Бурлачук та ін.; під ред. О. Дергачова. Київ: Політична думка, 1996. 434 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r01.htm> (дата звернення: 10. 09. 2022).

партій, що згодом очолили Українську революцію виступали за ізоляцію від буржуазних форм суспільства та запевнили інтелектуальне середовище українських земель, що саме соціалізм є найефективнішим інструментом для досягнення цієї мети¹. Зasadничою для нашого аналізу є теза С. Величенка, що саме українська інтелектуальна еліта початку XX століття використала поширення марксистських ідей як засіб консолідації українства проти російського поневолення². У той же час, марксизм розцінювався як інструмент модернізації українського суспільства з рівня селянського до статусу європейського. У цих умовах поєднання українські політичні діячі доволі органічно почували себе на «зустрічних смугах руху» розвитку концепцій національної самостійності та соціалізму. Більше того, вони змогли синтезувати ці політичні ідеї, використати їх як захист української державності у боротьбі із російським більшовизмом, що межував із традиційним великоруським шовінізмом. Аналізу цього складного процесу присвячено цей підрозділ.

У часи Української революції на політичній авансцені перебували Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) та Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Доцільно зауважити, що найбільшу політичну вагу в українському суспільстві мала УПСР з ідеєю примирення двох соціалістичних моделей: громадівського соціалізму та марксизму. До того ж українські есери, як і есдеки, мали переважну більшість в осередках рад України. Про це свідчить склад II Всеукраїнського з'їзду на якому було присутньо 964 делегати: російських та українських лівих есерів – 414 делегатів, лівих есдеків – 13³. Утім, функціонери як УПСР, так і УСДРП не мали єдності в поглядах щодо ідеологічного курсу як між собою, так і всередині партій. Якщо есери як партія з народницькою традицією орієнтувались перш за все на селянство як складову своєї соціальної бази, то есдеки тримали курс на робітництво. У цей же час

¹ Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: трагічні ілюзії. Київ: ІНВіП, 1997. С. 10.

² Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 24

³ Гриценко А. Другий Всеукраїнський з'їзд рад 1918 // Енциклопедія історії України: Том 2: Г-Д / під ред. В. Смолія. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Drugy_vsukr_zizd_rad_1918 (дата звернення: 22. 10. 2022)

внутрішньопартійна боротьба розколола партії на два табори: правих та лівих. Саме з лівих есерів та есдеків пізніше на політичну арену вийдуть найбільш палкі послідовники концепції націонал-комунізму¹.

Український комунізм, або як його прийнято називати — націонал-комунізм, посідає одне з провідних місць в суспільно-політичній думці доби Української революції. Націонал-комуністична ідея постала в результаті поєднання двох змістовно різних зразків державного будівництва². Втім, не можемо заперечувати й точки дотику двох ідеологічних моделей. Можна цілком погодитись з думкою С. Плохія, який зазначає, що у першій третині XX ст. політичний авангард України часто намагався пристосувати націоналізм та комунізм один до одного, що в результаті утворило націонал-комуністичну течію³. І дійсно, у двох цих ідеологіях колективне соціальне незадоволення відбивалося рівноцінно. Якщо націоналізм протидіяв зовнішньому втручанням в політику держави, то комунізм більшою мірою виступав проти економічного гноблення. Тому засадничими для обох ідеологій був спротив експлуатації⁴. Теоретично можемо припустити, що націонал-комуністичні партії політично стояли на національних засадах, а економічно — на комуністичних. Втім постає питання: яка з цих ідеологій є домінантою в їхній ідеологічній платформі? За висновком В. Огієнка, націонал-комунізм радше є спробою поєднання практичних завдань комуністичної ідеології та тактики національного руху⁵.

Сутність комунізму очевидно є ідеологічно незмінною, втім концептуально він інтегрується в політичну площину держави по-різному. У цей же час націоналізм, за визначенням Е. Сміта, можна інтерпретувати в трьох площинах: мови та символізму, соціально-політичного руху та ідеології⁶.

¹Українська державність у XX ст. (історико-політологічний аналіз)...URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r01.htm> (дата звернення: 10.09.2022)

²Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. С. 46.

³Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. С.297.

⁴Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. P. 11-15.

⁵Огієнко В. Націонал-комунізм у добу Української революції // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2009. Вип. 43. С. 189-200.

⁶Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. Київ: "K.I.C.", 2004. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smt03.htm> (дата звернення: 23.12.2022)

Остання ж характеризується отриманням/збереженням національної автономії та ідентичності, що збігається з основними тезами політичної думки націонал орієнтованих комуністів. Питання мови також було критично важливим для націонал-комуністів, проте їх палкими націоналістами не приходитьсья. М. Джилас у своїй праці «Новий клас» наголошує на тому, що націонал-комунізм намагається стати самостійною ідеологічною платформою як і сам комунізм. Наявність національного забарвлення призводить до зміцнення комунізму, і у той же час обумовлює втрату позицій імперіалістичного варіанту комунізму, який сповідували більшовики¹.

При цьому слід відзначити, що за класичним марксизмом втілення ідеї пролетарського інтернаціоналу є найбільш очікуваним результатом соціалістичної революції, що суперечить ідеям націонал-комунізму. Ще більше їхнім ідеям суперечило ставлення К. Маркса до асиміляції маленьких народів у великій державній формації як до виключно прогресивного явища. Проте, окрему увагу К. Маркс та Ф. Енгельс приділяли національним заворушенням у Польщі та Ірландії. У «Листі Маркса до Енгельса» від 1867 року, К. Маркс зауважив, що для порятунку англійських робітників капіталістичної Англії та ірландського пролетаріату варто відмежувати Ірландію від Англії та надати їй право на незалежність, хоча він і сподівався на створення федерації між англійцями та ірландцями². У той же час визволення польських робітників теоретики марксизму також бачили в розпаді капіталістичної Англії. Дослідники зробили висновок, що таке прагнення К. Маркса та Ф. Енгельса до національного визволення поляків та ірландців мали виключно практичне значення для розробки загальносвітового плану пролетарської революції. До того ж націоналізм сприймався К. Марксом та Ф. Енгельсом як вада породжена капіталістичним суспільством³. Проте, К. Маркс та Ф. Енгельс так і не встигли розробити вичерпну роботу, яка б чітко описувала їхнє ставлення до

¹ Джилас М. Новый класс. Нью-Йорк: Ф. А. Прегер, 1961. С. 218.

² C. Marx, F. Engels. Ireland and the Irish question. Moscow: Progress Publisher.1971. P. 157.

³Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. С. 95-98.

національного питання та націй загалом. Проте, ірландське та польське питання утворили лакуни в теоретичній сфері марксизму та національного питання. З плином часу виникло декілька інтерпретацій марксизму, зокрема австрійський варіант, запропонований К. Реннером та О. Бауером. За думкою О. Бауера необхідно враховувати соціально-політичні реалії Австро-Угорщини для успішного встановлення соціалістичного ладу, тому необхідним є організація національно-культурної автономії для проживаючих на території імперії народів¹. Вірогідно, враховуючи й ці варіанти результату світової революції українські марксисты стали на шлях поєднання національного та соціалістичного.

Українська інтерпретація комунізму виникає з двох причин. По-перше, як відлуння на продовження оформлення українського соціалізму (передусім драгоманівського зразка) та своєрідна реакція на колоніальну політику більшовиків². По-друге, виникнення націонал-комунізму в Україні тісно пов'язане з політичними реаліями періоду, насамперед з падінням демократичного руху. Частина представників українського руху, лівих соціалістів, вбачала вихід із кризової політичної ситуації в будівництві самостійної соціалістичної України.

Отже, однією з ключових ознак націонал-комунізму в Україні було неодмінне бажання окремих політичних партій створити незалежну та самостійну радянську Україну з марксизмом як ідеологічною основою. Наприклад, ліва течія УПСР, майбутні боротьбисти, відстоювали ідею створення самостійної української радянської республіки з власною Компартією та Червоною армією. Важливим пунктом їхньої програми було збереження українських національних інтересів з регіональною специфікою та, звісно, політичною самостійністю³. Проте мова не йшла про створення національної

¹Палько О. Національне питання в теоріях австромарксизму. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2022, С. 131.

² Величенко С Імперіалізм і націоналізм по-червоному...С. 218

³ Гірік С. Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії // Український археографічний щорічник. Вип.18 Київ: Український письменник, 2013. С.331.

держави. Тут доречніше сказати про створення окремої республіки з суто українським комуністичним фундаментом, яка б не підпорядковувався ані РСФСР, ані іншим республікам. Масштаби українського села значно відрізнялися від російського, до того ж воно мало й власну специфіку: якщо серед російського села переважала колективна форма господарювання, то український селянин віддавав перевагу індивідуальному господарству та мав певний статус, що характеризував його майновий стан. Інтеграція комуністичних ідей в Україні мала б проходити згідно з потребами українських аграріїв. Саме за це виступали боротьбисти.

Як продемонструвала в своєму дослідженні «Націонал-комунізм як дилема національного відродження» Т. Бевз — фактичною причиною появи націонал-комунізму стала комбінація орієнтації політичних партій на соціалізм з недотриманням національних прав українців зі сторони більшовицької Росії¹. Ще з 1918 року українські комуністи заперечували національну політику, яку пропонували більшовики². У такий спосіб, ідеологічним заданням українського націонал-комунізму став пошук чіткого національного шляху будівництва комуністичної України. Така політична орієнтація характерна для лівосоціалістичних частин українських партій, які оформились в окрему політичну силу після 1918 року. У цей же час до 1918 національна орієнтація простежувалася всередині Російської комуністичної партії³. Важливо зазначити, що український націонал-комунізм є повноцінним протиставленням його російського варіанту.

Апелювання В. Леніна до продекларованого ним ще в 1914 році твердження про «право націй на самовизначення» з можливістю подальшого відокремлення, та підняття національного питання дало українським марксистам надію на справді інтернаціональний вектор майбутнього комуністичного ладу. В

¹ Бевз.Т. Націонал-комунізм як дилема національного відродження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 40. С. 314-325.

² Palko O. Ukrainian National Communism: Challenging History // Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe. 2014. Vol. 22 P. 27-48.

³ Palko O. Ukrainian National Communism in International Context // Disappearing realities on the cultural consequences of social change: IWM junior visiting fellows conference proceedings. 2011. Vol. 30. P. 16.

інтерпретації В. Леніна, «самовизначення націй» являє собою лише державну самостійність, політичну самовизначеність пролетарів кожної держави. Зазначене твердження не набуло популярності ані серед російських більшовиків, ані серед іноземних комуністів. Наприклад, Р. Люксембург як ортодоксальна марксистка у своїй роботі «Про російську революцію» розкритикувала ленінське твердження про право націй та відкрито заявила, що в Україні не існує «історичних традицій» для створення самостійної держави та національної культури¹. В. Ленін запевнив, що соціал-демократія не може протидіяти прагненням націй на самовизначення, але, у той же час зауважив, що має право такі процеси не підтримувати². В. Ленін та його політичне оточення недвозначно реагували на будь-які прагнення національних лідерів до самостійного держбудівництва. Спроби відділення «периферії» від «центру» жорстко придушувалися різноманітними способами: як дипломатичними процесами, так і військовими кампаніями³. Український соціал-демократ в еміграції Л. Юркевич (Рибалка), зазначав, що такий принцип актуалізації національного питання був нічим іншим як звичайною ілюзією та політичною грою, створеною ленінським крилом есдеків у часи національних зрушень⁴. Зокрема, у Резолюції РКП (б) про радянську владу в Україні зазначено, що більшовицька влада керуючись правом націй начебто стоїть на засадах виключної самостійності УСРР, втім у політичному вимірі це означало її поглинення. Під час майбутньої співпраці з лівими соціалістами більшовики обіцяли провести національну реставрацію УСРР, зокрема поширити вжиток української мови та культури⁵. За спогадами партійців, російські комуністи продовжували ігнорувати протреби впровадження національної мови на з'їздах, конференціях тощо. Показовим є випадок який відбувся під час виступу О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК

¹Люксембург Р. Про російську революцію. Берлін. 1922. URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/11/08/luxemburg-zur-russischen-revolution/> (дата звернення: 03.01.2023)

²Ленін В. Про право націй на самовизначення // Повне зібрання творів, Т.25. Москва: Политическая литература, 1967. С. 257-267. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 14.09.2022)

³Советский проект. 1917-1930-е гг.: этапы и механизмы реализации. Под ред. Горбачева О. В., Мазур Л. Н. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. С. 498.

⁴Юркевич. Л. Єзуїтська політика. // Дзвін. 1914. № 5. С. 292-299.

⁵Ленін В. Резолюція ЦК РКП (б) про радянську владу в Україні // Повне зібрання творів, Т.39. С. 334.

КП(б)У в 1926 році (розпал українізації). Зокрема, один із учасників засідання, ім'я якого не наведено у джерелі відзначив: «А те, кто умеет говорить по украински, не выступали... Потому, что они в партии забыты, загнаны и составляют меньшинство...не говоря уже о влиянии. Потому, что в партии господствует русский коммунист...»¹. Цей малий епізод свідчить про більшовицьке недотримання концепту національної політики, яку вони проводили під виглядом українізації. Варто зауважити, що станом на зазначений в джерелі 1926 р. українізація вже проходила більш успішно в порівнянні з 1923 роком, втім навіть так її ефективність в політичному середовищі все ж виявилась недостатньо високою.

В іншому пункті Резолюції стверджувалось, що УСРР та РСФРР співіснують у межах федерації². Сьогодні ми ретроспективно бачимо, що союзи більшовиків з українською прокомуністичною елітою створювалися лише як інструмент закріплення влади РКП (б) / ВКП (б) на українських землях та були тимчасовими. Коли мету було досягнуто українські ліві соціалісти підпадали під пильне око ВНК, яка згодом розпочала чистки українських націонал-комуністів.

За метою реалізації кожного нового політичного проєкту стояло заручення його організаторів підтримкою селянства, яке на рівні з інтелігенцією було основною революційною силою Української революції (80% від всього населення). Для більшості українського населення земельне питання було принциповим, адже політика попередніх режимів не виправдала надій аграріїв. Під час діяльності Української Центральної Ради, селянам обіцяно реформи, які було складно здійснити швидко та в законний спосіб. Скасування приватного поміщицького землеволодіння не могло одразу пристосуватися до тодішніх умов: контроль сільськими комітетами земельного фонду, коли земля потрібна

¹ Виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження архівні матеріали. Київ-Львів: Україна Модерна. С. 609. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Oleksandr_Shumskyi_Zhyttia_dolia_nevidomi_dokumenty_doslidzhenni_a_arkhivni_materialy/ (дата звернення: 04.01.2023)

² Там само. С. 334.

негайно не увінчався успіхом¹. Після відновлення гетьманатом П. Скоропадського поміщицького землеволодіння земельним комісіям доводилося повертати землевласникам землі, аби забезпечити стабільний збір збіжжя. Найрадикальніше вирішення земельного питання шляхом придушення соціальних протестних рухів бачимо в діяльності Г. П'якова — запуск промислового будівництва шляхом використання ресурсів сільського населення та політика «воєнного комунізму» в умовах «спільного» економічного розвитку². У такий спосіб, для успішної реалізації націонал-комуністичної ідеї виникла гостра необхідність в режимі, який мав вирішити два головних для українського суспільства завдання: виокремити Україну як самостійну комуністичну республіку та розв'язати земельне питання.

У 1919 році соціально-економічні та політичні реалії життя українського суспільства сприяють утвердженню та оформленню націонал-комунізму як самостійної, яскраво вираженої політичної ідеології. Вперше основні принципи націонал-комунізму сформулювали С. Мазлах та В. Шахрай у своїй праці «До хвилі. Що діється на Україні та з Україною». Цей політичний памфлет С. Мазлах та В. Шахрай написали знаходячись на еміграції в російському Саратові. Автори чітко окреслили, що українсько-російські відносини будувались на колоніальних засадах через пристосування політики більшовицького уряду до економічних потужностей України. Хоча й констатували, що Росія так само економічно залежна від України, бо необхідний кінцевий продукт, що виготовлявся на території, зокрема українського Донбасу, був рушієм політичного та ідеологічного розвитку³. У той же час вони пропонували власну економічну модель України, яка передбачала створення сприятливих умов для її політичної незалежності. У брошурі «До хвилі...» піддається критиці відверто пропагандистська теза російських більшовиків про право націй на

¹ Бурдін М. Ю. «Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної революції в Україні (1917-1921pp.) // Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України. Харків: ХНУВС, 2017. С. 14.

² Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 pp.). Київ: Основи, 1996. С. 85.

³ Шахрай В., Мазлах С. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Нью-Йорк: Пролог, 1967. С. 118. URL: https://hromadalib.files.wordpress.com/2015/12/shakhray_mazlakh_-1919_do_khvyli.pdf (дата звернення: 10. 10. 2022)

самовизначення, яка виявилась вельми ефективним засобом політичної агітації серед українських селян під час встановлення та закріплення більшовицького режиму в Україні. Раніше, у 1918 р., В. Шахрай писав, що «право націй...» ніяк не суперечить ідеям самостійності України, а навпаки має сприяти національній єдності пролетаріату. Тоді ж він зазначив, що насильне об'єднання України з Росії веде за собою втрату пролетарською єдності¹. Націонал-комуністичний світогляд авторів вичерпно висвітлюється в «До хвилі...» — для них Українська революція була як соціалістичною, так і національною.

На жаль, про авторів відомо небагато. Втім, знаємо, що С. Мазлах — єврейський більшовик, родом з Луганщини, журналіст. У 1899 році вступив до лав Російської соціал-демократичної робітничої партії. Після служби в царській армії та політичної еміграції повернувся до України, де перебував у самому вирії революційних зрушень. Показовим є те, що С. Мазлах мав самостійницькі погляди у вирішенні українського питання, що відрізняло його від більшовицьких партійців². Про В. Шахрая маємо трохи більше відомостей. Так само як і С. Мазлах, В. Шахрай мав самостійницькі погляди, виступав за незалежність радянської України та вирішення українського питання (передусім національного та економічного). У радянському уряді отримав портфель Народного комісара з військових справ. Окрім цього В. Шахрай був одним із членів Головного комітету соціал-демократії України — партійного центру РСДРП(б) — соціал-демократія України. Ним було озвучена ідея надання більшовиками гарантій для УСРР у разі прийняття тези про «право націй...». Пропозицію В. Шахрая підтримали В. Затонський та Г. Лапчинський³. Одного разу В. Шахрай прямо звернувся до В. Леніна з питанням про те чи може більшовик виступати за самостійність України. Мозаїчну відповідь на питання В. Шахрая В. Ленін дав лише після його смерті. Тож, В. Шахрай та С. Мазлах

¹Скоровстанський В. Революція на Україні. Саратов: Боротьба. 1919. С. 144. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013020> (дата звернення: 15.03.2023)

²Юренко О. Із мороку забуття...: Мазлах (Робсман) Сергій Михайлович // Реабілітовані історією. Київ-Полтава, 1992. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/16/yurenko-mazlak/> (дата звернення: 18.02.2023)

³Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / пер. з англ. Бідочко Л. та Казакова М. Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні. 2020. С. 326.

намагалися віднайти шляхи вирішення українського питання через призму економічного та національного визволення¹. Це дозволило їм розробити програму створення марксистської платформи з урахуванням національних інтересів та стати фактичними засновниками націонал-комунізму в Україні².

Про національний вектор двох комуністичних стратегій дізнаємось також з їхніх спроб узаконити назву комуністичної партії, яка б уособлювала всю революційно-марксистську діяльність в Україні та демонструвала національний характер партії. Так, було запропоновано створити Українську комуністичну партію (більшовиків). В. Шахрай навіть вніс аббревіатуру на обкладинку брошури, чим окреслив приналежність до націонал-комуністичної партійної моделі. Подібні прагнення української політичної еліти І. Лисяк-Рудницький пояснював тим, що: «Комуністична ідеологія вабила своїм динамізмом, науковими, як їм здавалося, засадами, світовими перспективами. Силою обставин українським комуністам випало боронити національні інтереси своєї батьківщини»³. Буремні 1920-ті стали певною квінтесенцією комуністичного режиму з національною політикою, поживавленням розвитку УСРР та її пристосування до нового історичного етапу.

Ідея утопічних перетворень як наслідок встановлення комунізму приваблювала більшість українських функціонерів, які розуміли важливість цих процесів. За думкою Г. Єфіменка, українських функціонерів приваблювало бажання пройти шлях прогресивних змін та ліквідувати вади тогочасного капіталізму⁴. Важливе значення для впровадження та розширення таких ідей мали М. Скрипник та О. Шумський, які стали не тільки стовпами українізації, але й марксистами з національним ухилом.

¹ Ленін В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Повне зібрання творів, Т.40. С. 45. URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf> (дата звернення: 17.01.2023)

² Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 170-185.

³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2-х т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Т. 2 Київ: Основи, 1994. С.74.

⁴ Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення // Український історичний журнал. 2012. №. 2. С. 114-132.

У 1919 році О. Шумський активно розвивався як політичний діяч. Вже у грудні 1919 р. він почав вести активну агітаційну кампанію серед боротьбистів щодо їх зближення з радянською владою. З того ж року в рзпочалася його активна робота над вирішенням національного питання. Попри тісний зв'язок з комунізмом політик мав самостійницькі погляди, що простежувалися в його діяльності у межах окремої групи членів КП(б)У, які вимагали незалежності від РКП(б). Традиційно О. Шумський, як боротьбист, брав певну участь у теоретичному обґрунтуванні прилаштування земельної політики УСРР до економічних особливостей регіону. Саме йому належить авторство резолюції із земельного питання, яку представлено під час Київського губернського з'їзду рад¹. З 1924 р. О. Шумський брав активну участь у проведенні політики українізації як Нарком освіти.

Іншим апологетом націонал-комунізму був М. Скрипник. Основний політичний доробок М. Скрипника — його діяльність у галузі національно-культурного відродження радянської України. Ще до осмислення національної політики М. Скрипник керувався власною концепцією пролетарської революції, за якою важливим є — чи радянська влада встановиться українцями, чи російськими комуністами². За висновками долідників Дж. Мейса та В. Солдатенка: «М. Скрипник більше ніж будь-хто інший був теоретичним творцем шляху до соціалізму: одним із родоначальників того специфічного явища, який ми сьогодні називаємо національним...»³. У 1918 році на партійній конференції в Таганрозі відбувалося вирішення питання створення єдиного центру революційної діяльності в Україні. Лунали різні варіанти: «Російська комуністична партія на Україні» (Е. Квірінг), «Українська комуністична партія» (за мрією В. Шахрая з 1917 року), «Комуністична партія (більшовиків) України» (М. Скрипник). Пропозиція М. Скрипника виявилась найкращою, за його ж

¹ Ковальчук І., Нати́кач П. Життя і діяльність О. Шумського в 1890-1924 р. — до призначення його народним комісаром освіти в УРСР // Історія. Філософія. Релігієзнавство. 2010. № 3-4. С. 32-37.

² Кошелівець І. Микола Скрипник.. Мюнхен: Сучасність, 1972. С. 72.

³ Мейс Дж., Солдатенко В. Національне питання в житті і творчості М. Скрипника // Український історичний журнал. 1996, № 2-3. С. 74-86.

проектом Раднарком мав визнати самостійність України, а КП(б)У з РКП (б) пов'язувало б лише входження до III Інтернаціоналу. Самого М. Скрипника обрано головою оргбюро для скликання з'їзду партії¹.

Змістовною є теза одного з перших дослідників історії КП(б)У, колишнього Бундівця, М. Равича-Черкаського про подвійне походження КП(б)У основним ядром якого були український пролетаріат та представники російського пролетаріату — РСДРП та УСДРП (вже після оформлення фракції лівих соціал-демократів, що відокремились від єдиної УСДРП). Сам автор пише, що надважливу роль для створення КП(б)У та остаточного закріплення радянської влади в Україні відіграли саме українські ліві соціал-демократи². Особливо відзначилися партійці, що відкололися від Харківського (Ю. Медведєв), Полтавського (Т. Кривородченко), Київського (Є. Неронович, М. Касяненко, М. Врублевський) осередків УСДРП³. Дійсно, приєднання групи незалежників до лав КП(б)У високо оцінили навіть більшовики. Цей процес дозволив створити ілюзії українізації КП(б)У та причетності українського уряду до внутрішньої політики в УСРР. Проте, звісно сама група незалежників мала на меті інші задачі: передусім отримати важелі впливу для ведення самостійної політики в УСРР, надання їй самостійного статусу.

У 1920-х роках основний склад української інтелектуальної еліти остаточно проникається ідеями комунізму з його умовними положеннями про національну та соціальну рівноправність. У такий спосіб, розпочинається нова хвиля культурної революції зі створенням нового образу української інтелігенції. Та й загалом, революційні події 1917-х - 1920-х рр. вплинули не лише на соціально-національні трансформації в українському суспільстві, але й підштовхнули митців до створення української постреволюційної культури. Політичні тенденції в яких вирувала Україна породили нову європейську

¹Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. С.67.

²Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. С. 69.

³Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4, 1923. С. 121. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013307> (дата звернення: 21.12.2022)

модернізовану модель культурної діяльності української інтелігенції, що призвело до мистецького підйому. Колишній боротьбист В. Еллан-Блакитний створив у 1923 році спілку пролетарських письменників — Гарт, членом якої був і М. Хвильовий (член КП(б)У з 1919 р.). Згодом, у 1925 М. Хвильовий створює ВАПЛІТЕ, членами якої стали майбутні представники «Розстріляного відродження»¹. Окрім цього, вирізнялися київські неокласики, «Плуг», «Нова Генерація». Не менш важливим є виникнення нового українського театру «Березіль» з експериментальними виставами Л. Курбаса. Виникнення такого театру сприяло об'єднанню українських митців, передусім художників, музикантів, письменників та, власне, театральних діячів². Ігнорування більшовиками українського питання спровокувало негативну реакцію інтелігенції, яка найчастіше поєднувала національні та комуністичні погляди. Наприклад, М. Хвильовий в 1926 видав памфлет «Україна чи Малоросія» з доволі прогресивним гаслом «Геть від Москви». Так почалася «літературна дискусія», яка згодом переросла в політичний скандал.

Завдяки революційним подіям та культурного підйому серед української інтелігенції відбулося сприйняття національної ідентифікації, що простежувалася в культурних осередках, де митці дебютували російською мовою, а згодом свідомо переходили на українську. У так званій теорії боротьби двох культур українська (яку більшовики вважали низькосортною) виборювала міцні позиції, авангардом культурного ренесансу став міський простір Харкова, Києва та Одеси. У цілому літературні організації в 1920-х роках стали цілком лаконічною та вдалою формою нової української культури породженої спробами поєднання національного самовизначення на комуністичному тлі.

Отже, можемо констатувати, що представники національно орієнтованого комунізму висунули ідеї, які демонструють прагнення частини українського

¹ Попович М. Нарис історії культури України. Київ. 1998. С. 589-590.

² Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 1920-1930-х років / Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип.32. С. 222-232.

політикуму створити модель самостійної комуністичної України, яка б не підпорядковувалася російському більшовизму. Іноді націонал-комунізм позиціонують як реакцію на політику російського більшовизму, проте ця реакція є лише наслідком політичних реалій 1918-1920-х рр. Витоки та причини українського націонал-комунізму варто шукати в спробах будівництва нової реальності з соціальною справедливістю та національним визволенням. Породжений в результаті еволюції української політичної думки на тлі охоплення східноєвропейського простору соціалістичними ідеями, український націонал-комунізм можна розцінювати як унікальний досвід радянського будівництва УСРР. Проте, український націонал-комунізм не слід вважати виключним чи ексклюзивним явищем загальносвітового масштабу, бо схожі ідеї були популярними в низці інших комуністичних країн: Ірландія, Польща, Корея, Литва, Білорусь.

1.2 Діяльність боротьбистів та укапістів

Однією з перших політичних партій з якої вийшли майбутні націонал-комуністи стала Українська партія соціалістів-революціонерів. Її остаточне оформлення відбулося на I Установчому з'їзді в квітні 1917 року. Лідерство отримав молодий інтелігент М. Ковалевський, М. Шаповал, О. Шумський — майбутній очільник боротьбистів та нарком освіти УСРР з 1924 року, поет В. Елан-Блакитний та інші¹. Під час I Установчого з'їзду 1917 року прийнято політичну програму партії, яку пізніше опублікують в газеті «Боротьба». Як наслідок, українські есери поступово визначають основні вектори своєї майбутньої політичної діяльності: національний, військовий та земельний².

¹ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. P. 123.

² Україна XX ст.: суспільно-політичні моделі національної держави (державницька ідеологія та програмні засади провідних українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань) / П. П. Гай-Нижник, Н. Шевченко, С. Губський, Д. Толочко та ін.; під ред. П. Гай-Нижника. Київ: Науково-дослідний інститут українознавства, 2018. С. 15.

Вирішення земельного питання мало відбутися шляхом соціалізації та скасування приватної власності¹.

Після Жовтневого перевороту УПСР взяла курс на створення самостійної Української республіки, але погляди однопартійців щодо майбутнього державного порядку критично різнилися². Перебуваючи в межах перманентного політичного протистояння партійці стали на шлях розвалу партії. Остаточний розкол УПСР відбувся після перевороту П. Скоропадського. Відтак, в партії утворилося два крила: праве, що виступало за легальну опозицію Гетьману, та ліве — за повстання проти Української Держави (у майбутньому ліве крило відіграло ключову роль в антигетьманському повстанні)³. Крім того, різним був погляд щодо зовнішньополітичного курсу: перші виступали за союз з Антантою, а другі вбачали досягнення самостійності лише через політичні домовленості з більшовиками⁴. Влучно описав становище партії М. Шаповал, який зазначив, що УПСР мала широкий електорат, влучну програму, але не мала лідерів, які змогли б розпочали партійне будівництво.⁵ На його думку представники партії могли стати прекрасними бюрократами, але ніяк не державними діячами⁶.

Під час київського II Установчого з'їзду УПСР було прийнято резолюції, які показали не тільки лівішання поглядів партії⁷. Основними тезами резолюції було необхідність введення трудової повинності, організації розподілу праці та найголовніше — проведення земельних реформ⁸.

У січні 1918 року відбувся «арешт десяти» — ключовий сюжет в політичній історії УПСР. Десятьох представників лівого крила заарештували за співпрацю з

¹ Боротьба (Київ), 1 травня 1917 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/21375/> (дата звернення: 15. 10. 2022)

² Шкіль О. Становлення та розвиток української Партії соціалістів-революціонерів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: До 170-річного ювілею. Київ: НПУ, 2004. Вип. 1. С. 126-129.

³ Шкіль О. Становлення та розвиток української партії соціалістів-революціонерів... С. 126-129.

⁴ Україна XX ст.: суспільно-політичні моделі національної держави (державницька ідеологія та програмні засади провідних українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань)...С. 18.

⁵ Див. Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism... P. 124.

⁶ Там само. P. 124

⁷ Там само. P. 124

⁸ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism... P. 128

більшовиками та підготовку державного перевороту¹. Добровільно здалися під арешт й інші представники партії. Після встановлення режиму М. Муравйова та першої хвилі терору, арештанти все ж змогли консолідуватися та оформитись в ліву течію УПСР. Через декілька місяців, під час IV з'їзду УПСР, в результаті ухвалення програмної резолюції представників правого крила ліва течія формально вийшла з УПСР. Вже влітку 1918 року ліве крило УПСР утворило Українську партію соціалістів-революціонерів (боротьбистів). Назва пов'язана з партійним тижневиком «Боротьба»².

Оформлення боротьбистів у самостійний політичний суб'єкт стало першим етапом фактичного зародження партійного націонал-комунізму, другим етапом мав стати їх прихід до влади. Тому головним завданням боротьбистів стало повалення Української Держави П. Скоропадського шляхом організації антигетьманських повстань. Для координування антигетьманського повстання УПСР (боротьбисти) утворили Головний Революційний Комітет³.

Надії боротьбистів щодо будівництва радянської України були не виправданими в умовах політичної ситуації, що склалася станом на 1918 рік. Наприклад, у баченні лівих есерів, відносини між двома ворогуючими державами мали будуватися на принципах рівності — Україна мала бути самостійною в усіх сферах життя. Російські більшовики мали інші плани⁴.

Після повалення Гетьманату боротьбисти прийняли рішення творити власний варіант української державності. Першочерговим завданням був вихід на політичну арену вже з готовим проєктом радянського будівництва України. Попри спроби дистанціюватися від прямого впливу більшовиків ліві есери все ж опинилися на не вигідних для партії позиціях. Очевидно, що значних сил на

¹Прийдешиї А. Арешт десяти // Альманах «Зшитки боротьби», 1920. С. 38. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B4aGS4f7wmbLRzRhUzlvT1BUZUhZUhlfc3prWWIxUDAYRjc0/view?resourcekey=0-dz2ra5e7yqIN7XPpcqe3YA> (дата звернення: 14. 10. 2020)

²Любовець О. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (до 125-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року). Київ, 1998. С.103-105.

³Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. С. 82. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/hrystiuk-p-zamitky-i-materiyaly-do-istoriyi-ukrayinskoyi-revolucziyi-1917-1920-rr-t-3/> (дата звернення: 12. 10. 2022)

⁴Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933рр...С.98.

спротив боротьбисти не мали, тому згодом почали співпрацювати з очільником більшовицького окупаційного режиму в Україні — Г. П'ятаковим.

З березня 1919 року боротьбисти вирішили заявити, що вони офіційно приймають комуністичні ідеї, тому змінили власну назву на Українську партію соціалістів-революціонерів (комуністів-боротьбистів). У травні лідери партії консолідувалися з більшовицькою владою аби отримати додаткові можливості для реалізації політичних стратегій. Зокрема, у 1919 р. О. Шумського призначено Наркомом освіти в уряді Х. Раковського. Під час перебування на цій посаді О. Шумський висунув проєкт декрету, який сприяв розвитку української культури. У свою чергу більшовики збільшили свої шанси на встановлення режиму, бо залучились потужним електоратом серед селянства, який мали боротьбисти¹. Саме з весни 1919 року партія починає приймати ідеологічні позиції, які згодом тісно пов'яжуть з націонал-комуністичною доктриною. Втім, чітко марксистське забарвлення боротьбисти отримали лише в серпні 1919 року, після об'єднання з фракцією УСДРП (незалежних-лівих). До цього часу партія діяла згідно концепції народницького соціалізму, а тепер, після поглинення незалежних-лівих та перейменування партії на Українську комуністичну партію (боротьбистів) партійці офіційно розірвали зв'язки з народницькою традицією та отримали право претендувати на членство в Комінтерні. Хоча відхід від народницького соціалізму не був остаточним, оскільки еволюція аграрної програми боротьбистів дозволяє припустити, що певні позиції громадівського соціалізму все ж були присутні в їхній ідеологічній платформі. Після спроб долучитися до Виконкому Комінтерну боротьбисти отримали відмову. Справа в тім, що більшовики одночасно боялися втратити прихильність українського села та занадто розв'язати руки боротьбистами, які на 1919 рік становили для більшовиків конкурентну загрозу. Так, на відміну від укапістів, боротьбисти отримали не категоричну відмову, а дипломатичний коментар щодо неможливості вступу їхньої партії до Комінтерну.

¹ Там само. С. 147.

У діяльності боротьбистів чітко простежується орієнтація на становище селянства та проведення аграрної революції. Лівими есерами ще під час існування УПСР було створено Селянську Спілку, яка стала джерелом соціальної бази есерів. Підтвердження цьому знаходимо в праці представника центральної течії УПСР П. Христюка «Замітки і матеріали до української революції 1917-1920 рр.», а саме: «За Українською Партією Соціалістів-Революціонерів і за Селянською Спілкою йшли, безумовно, дуже широкі маси українського безземельного і малоземельного селянства...»¹. Українські комуністи були впевнені, що встановлення диктатури пролетаріату має бути представлене включно з селянством як основною рушійною силою революції. Це твердження значно відрізнялося від думки більшовиків. У програмі російських комуністів, написаній М. Бухаріним, чітко зазначено, що пролетарська держава має бути представлена виключно робітниками, які мали б насильницькими методами боротися з буржуазією².

Важливо зазначити, що поступово боротьбисти розширили географію своєї партійної діяльності. Показовим є той факт, що беззаперечними лідерами лівого західноукраїнського руху стали вихідці з боротьбистів. Сподіваючись знайти додаткову підтримку серед населення Заходу України в 1919 році група функціонерів з УСРР (К. Максимович (Саврич), М. Яловий та інші) відправилась до Станіслава (сучасний Івано-Франківськ) для організації комуністичного експерименту на Заході України³. Там же у лютому 1919 року боротьбист К. Максимович створив підпільну Комуністичну партію Східної Галичини⁴. У тому ж 1919 році О. Шумським та Г. Михайличенком було створене спеціальне оргбюро для координації повстання в Східній Галичині. Утім через тривалість військових дій та зміни режиму (окупація денікінською армією) боротьбисти

¹Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр... С. 86. <https://diasporiana.org.ua/istoriya/hrystyuk-p-zamitky-i-materiyaly-do-istoriyi-ukrayinskoyi-revolucziyi-1917-1920-rr-t-3/> (дата звернення: 12.10.2022)

²Бухарін М. Програма комуністів (більшовиків). Нью-Йорк: Робітник, 1919. С. 17. URL: <https://hromadolib.wordpress.com/2016/01/20/bukharin-programa/> (дата звернення: 18.10.2022)

³ Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. P. 51.

⁴Там само. С.53.

були вимушені піти в підпілля, де готувалися до повалення режиму білогвардійців. Все змінилося на зламі 1919-1920 рр., коли денікінці відступили, а територію Київщини, Харківщини та Донбасу окупувала Червона армія. Тоді боротьбисти знову заговорили про західноукраїнський вектор. Боротьбисти створили незначний та маловпливовий політичний проєкт, який було оформлено в Українську комуністичну партію (боротьбистів) Наддністрянщини (Галичини, Буковини та Угорської України). Проіснувала ця партія всього декілька місяців¹.

У період з 1919 по 1920 рр. боротьбисти почали тісну співпрацю з Єврейською комуністичною партією — зразком єврейського націонал-комунізму². Причиною цьому стала мотивація боротьбистів в оформленні територіальної автономії для етнічних меншин, що збігається з ідеологічними постулатами австромарксистів, передусім О. Бауера. Під час чергового Всеукраїнського з'їзду рад В. Еллан-Блакитний, у 1919 році наголошував на поправках до Конституції: «[Влада] встановлює повну рівноправність усіх націй в Україні...ї ставлячи завданням радянської влади сприяння трудящим недорозвинутих націй шляхом підняття національної культури до найліпшого їх розвитку...»³. Боротьбисти задекларували в проєкті Конституції Всесвітньої Федерації Радянських Республік положення про входження до Всесвітньої федерації різних народів виключно на добровільних засадах⁴. Зокрема, у статті 4 цього проєкту зазначено: «Входження народів до складу Федерації Соціалістичних Радянських Республік, а також їх перебування в її складі є виключно актом вільного рішення кожного народу, що усвідомлює свою етнічну єдність...»⁵. З плином часу точки дотику контактів українського та єврейського

¹ Там само. С. 54.

² Гірик С. Гасла УНР нагадували більшовицькі // Історична правда. 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5e3ab4bde95db> (дата звернення: 23.09.2022)

³ Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/264-hhyefimenko-komunizm-vs-ukrainske-natsiietvorennia-v-radianskii-ukraini-19171938-rr-spriyannia-poboriuvannia-chy-vymushene-zamyrennia> (дата звернення: 17.10.2022)

⁴ Гірик С. Єврейська комуністична партія (Поалей Ціон): націонал-комунізм «екстериторіальної нації» // Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство Київ: Laurus 2018. С.61-69.

⁵ Гірик С. Централізація без центру? Боротьбистський проєкт «Федерації радянських республік» // Київська старовина. 2012. Вип. 4. С. 138-148.

політичних рухів почали зменшуватися¹. Загалом, націонал-комуністичні партії створювалися за схожим сценарієм: у межах нестабільної політичної ситуації та збройних конфліктів погляди членів передових партій дедалі різнішали. Майже однаковими є сюжети створення партії боротьбистів, укапістів та ЄКП «Поалей Ціон». Втім, перспективним є порівняння оформлення українського та єврейського націонал-комунізму з проектом кримськотатарського націонал-комунізму. Під час створення Кримської АСРР на політичній мапі з'явилася партія Міллі-Фірка, яка просуvala ідеї створення культурно-національної автономії Криму. Втім, у 1918 році партія розкололась на два крила, де ліве виступило за обережне співробітництво із більшовиками, а праве за консолідацію з П. Врангелем. Вже у 1920 році у колі партії чітко прозвучало прагнення вступити в союз з більшовицької владою, але перед цим змінити методи встановлення комуністичного будівництва. В умовах комунізації Криму ліва фракція «Міллі Фірки» виступала за використання тактики, яка б задовольняла як релігійні, так і національні традиції кримських татар у поєднанні з марксистськими положеннями². Можемо констатувати, що генеза націонал-комунізму меншин є тотожною до формування українського націонал-комунізму.

Після спроби утворення союзу з більшовиками націонал-комуністичні функціонери фактично віддали свій електорат російському уряду. У такий спосіб, зацікавленість російського політикуму в українських боротьбистах зникла. Як наслідок — КП(б)У почала ігнорування всіх вимог боротьбистів в українізації культури та освіти³. Утім, політично спрямованні на класову боротьбу, диктатуру пролетаріату та продовження Української соціалістичної революції громадські діячі продовжили шлях до національного та комуністичного будівництва. Серед них — О. Шумський, В. Еллан-Блакитний.

¹ Hirik S. The Split within the Poale Zion's Left Wing: Two Versions of Jewish National Communism // *Judaica Ukrainica*. 2017. Vol. 6. P. 35–50.

² Бикова Т. Створення Кримської АСРР (1917-1921 pp.). Київ: Національна академія наук України Інститут історії України. 2011. С. 140.

³ Україна XX ст.: суспільно-політичні моделі національної держави... С. 19.

Вони єдині вступали в палкі дискусії зі своїми проросійськими партійцями в лавах КП(б)У¹. З 1919 року боротьбисти все гучніше заявляють про те, що Україна стоїть під загрозою більшовицької окупації².

З моменту об'єднання з лівою фракцією «незалежників» та утворенням УКП (боротьбистів) на чолі з О. Шумським, за підрахунками дослідників, в її лавах налічувалося 15 тис. учасників. Головні завдання залишались тими ж: створення Всесвітньої федерації соціалістичних республік з наданням етнічним меншинам територіальної автономії, встановлення комуністичного ладу неросійського зразка, взяття курсу на політичну самостійність України. УКП (б) стала найпотужнішою в період 1919-1920 рр. партією³. Втім з поступовою втратою передових політичних позицій лідери боротьбистів — О. Шумський, Г. Гринько, В. Блакитний під тиском Комінтерну «самоліквідували» УКП (б). Одночасно з цим вони не тільки перейшли до складу КП(б)У, а й зайняли високі посади в УСРР⁴.

За короткий проміжок часу відколоті ліві частини УПСР та УСДРП «незалежників» розширили підтримку «диктатури пролетаріату»⁵. До та після моменту об'єднання ліві есери та есдеки заперечували методи будівництва радянської України, якими користувалися більшовики⁶.

Загалом, УСДРП розкололася за схожим сценарієм, а окремі виходці партії прийняли ідеї націонал-комунізму. Ситуація з переворотом П. Скоропадського так само не влаштувала УСДРП, як і УПСР, тому ключові фігури партії разом з есерами очолили антигетьманське повстання⁷. Після встановлення влади

¹ Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства... С. 170-185.

² Обвинувачувальний висновок НКВД УСРР по справі учасників «Української комуністичної партії (боротьбистів) від 1935 року. С. 2-3. URL: <https://avt.org.ua/viewDoc/28178> (дата звернення: 29.10.2022)

³ Стаценко Д. Самоліквідація осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920-му році (на прикладі Полтавщини) // Історична пам'ять. 2013. № 29. С.58-71.

⁴Юренко О. Українська комуністична партія (боротьбистів), УКП(б), боротьбисти ...URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_borotbystiv (дата звернення: 22.09.2022)

⁵Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному..... С.222

⁶ Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 301

⁷ Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О.Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 212.

Директорії в УСДРП почалися внутрішні конфлікти та диспропорція політичних поглядів. Соціалістичний уряд В. Чехівського замінено на більш «підходящим»¹.

На початку січня 1919 року під час VI конгресу УСДРП партія розкололася на 2 крила: ліве («незалежники») на чолі з В. Чехівським, Ю. Мазуренком, А. Пісоцьким. Друге крило на чолі з В. Винниченком, С. Петлюрою². Внутрішньопартійна криза УСДРП загострилась напередодні січневого Конгресу трудового народу. В Універсалі, представленого на конгресі імовірно правою групою, було чітко підтверджено, що більшовицька навала та окупація українських земель може спровокувати нову хвилю іноземного вторгнення, що тягне за собою вкрай негативні наслідки³. У такому неформально розколотому вигляді партія проіснувала ще рік. У серпні відбувся черговий розкол партії: від УСДРП (незалежників) відкололась ліва фракція, яка отримала назву Українська соціал-демократична партія (незалежників-лівих) та згодом об'єдналася з боротьбистами.

У січні 1920 року «незалежники» називають себе Українською комуністичною партією. Позиціонування себе як комуністичної партії — доволі ризикований хід, адже суспільні маси розуміли: «комунізм» — зло, тому така партія могла сприйматися як ворог⁴. Загалом, А. Річицький та М. Ткаченко ще в 1919 висунули чернетку програми майбутньої УКП — ще одного зразка українського комунізму. Основною тезою програми стало категоричне засудження імперіалістичної політики більшовиків. Згідно з цією програмою, радянська Україна мала отримати незалежність військово, економічно та національно⁵. А. Річицький у своїй праці «Від демократії до комунізму» чітко окреслив партійне бачення радянської України: «Диктатуру пролетаріату мислить Комуністична Партія лише в формі соціалістичної республіки, опертої

¹Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. С.101-102.

² Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.) // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 79-97.

³Універсал Трудового Конгресу України. 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-19#Text> (дата звернення: 13.10.2022)

⁴Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному...С.225.

⁵Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному...С.225 .

з центру і до гори на систему ряд робітничих і селянських депутатів — органів соціалістичної революції і пролетарської диктатура»¹. У програмі УКП національне питання окреслено так: «Виходячи з принципу самовизначення націй і вважаючи на властивості, потреби й вимоги розвою українського господарчого організму... У.К.П. підтримує незалежність і самостійність економічного й політичного порядкування [УСРР]»². Що стосується інших принципів діяльності новоствореної партії:

1. Диктатура пролетаріату. Основними завданнями партійці вбачали:

А) кожен член ради мав виконувати певну роботу на користь в управлінні державою з поступовою зміною цієї роботи задля охоплення всіх галузей управління;

Б) кожен представник трудового населення мав долучитися до перебудови держави³.

2. Культура та освіта: «Головним завданням У.К.П. є перетворення культури і школи із знаряддя класового панування буржуазії...в засіб комуністичного переродження суспільства»⁴. Основними реформаторськими елементами стали: безкоштовна та доступна освіта для всіх, повне шкільне забезпечення, «насадження» комуністичних ідей.

3. Армія: «Радянська влада, представляючи воякам всю повноту політичних прав і укріплюючи зв'язок армії з працюючими масами...»⁵.

¹Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор, Київ. 1919. URL: <https://vpered.wordpress.com/2010/09/06/richytsky-democracy-to-communism/> (дата звернення: 16.09.2022)

²Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. С. 30. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

³Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. С. 30. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

⁴Там само...С.41. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

⁵Там само...С.41. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

Втім, опоненти укапістів не бачили ані перспектив партійців, ані серйозних фактичних зрушень. Так, В. Винниченко чітко зазначив — «укапісти не урядова партія»¹.

Традиційно, укапісти були переконані, що комуністичне будівництво повинно мати, виключно, внутрішній характер. Втручання ззовні у внутрішню політику Української СРР категорично не підтримувалося. Укапісти стали однією з найбільш радикальних партій, які вели спротив більшовикам. Проте, через низьку чисельність партії та відсутність масштабної соціальної бази укапісти не становили прямої загрози для більшовицького режиму. Як і боротьбисти УКП представили в Комінтерні власний Меморандум, в якому пояснили чому саме вони мають представляти весь український пролетаріат як головна комуністична партія УСРР².

Грудень 1924 року став роковим для націонал-комуністичної партії. Комінтерн 24 грудня 1924 року наказав розпустити УКП. Станом на січень 1925 року партія вже розформувалася, А. Річицький разом з однодумцями з ЦК УКП перейшов до колись ворожої КП(б)У³.

Отже, націонал-комунізм як доктрина конкретної політичної сили у вигляді партійного об'єднання проіснував недовго. Проте, фактичний внесок функціонерів у політичний проєкт будівництва радянської України є беззаперечним. Багато партійних функціонерів, виходців з боротьбистів та укапістів, вже після ліквідації продовжували здійснювати спроби збереження національної ідентичності України в межах радянського режиму більшовицького зразка. Природньо, що втілення основних ідей представників націонал-комунізму спиралося на спроби вирішення національного та земельного питання виходячи з регіональної специфіки України. По-перше, розв'язання цих питань, як це вбачали націонал-комуністи, сприяло б перемозі соціалістичної

¹ Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У). Відень-Київ: Бібліотека "Нової доби", 1921. С. 14. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004997> (дата звернення: 20.09.2022)

² Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918—1933 рр... С. 127.

³ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Наукова Думка, 1998. С. 145.

революції, де урядову верхівку зайняли б українські партійці. По-друге, це знаменувало б колоніальне визволення України (функціонери доби Української революції часто маркували Україну як колонію Росії).

В основі програмних положень боротьбистів та укапістів були затверджені ідеї рівності націй (визволення людини від капіталістичного ярма), утвердження суверенності та повної само самостійності радянської України. Важливим ідеологічним документом для всіх українських комуністів стала брошура «До хвилі...», в якій В. Шахрай та С. Мазлах вичерпно висвітлили поточний геополітичний стан України та методи реалізації комуністичного будівництва УСРР. Метою своєї діяльності вони вважали «очищення» України від імперіалістичного панування Росії та її втручання у внутрішню політику, встановлення «диктатури пролетаріату». Можемо констатувати, що український комунізм хоч і був залежним від російських функціонерів, втім не був тотожним з варіантом втіленим у більшовицькій Росії. Націонал-комуністи виступили у ролі нової політичної сили, що взяла на себе відповідальність будувати українську державність спираючись на ідеї марксизму. Українські комуністи не стали кришталево чистими марксистами, бо все ж породили позитивну кореляцію соціалістичної ідеї з національними інтересами. Проте, складова комуністичних догм в їхніх програмних документах була значно вищою, аніж в передових російських більшовиків, чий «комунізм» був побудований на великодержавницьких імперативах. Період 1920-х остаточно окреслив орієнтири українського прокомуністичного політикуму. Відтак лєвова частка політичної та інтелектуальної еліти займалася просуванням популярних на той час лівосоціалістичних та згодом комуністичних гасел. Втім вже наприкінці наших 1920-х років віра в утопічний комуністичний світ згасала.

РОЗДІЛ 2. ОСТАННІ ЕПАТИ ПАРТІЙНОЇ ІСТОРІЇ БОРОТЬБИСТІВ

2.1. Консолідація лівосоціалістичних сил в УСРР. Утворення УКП(б)

Весна-літо 1919 року проходили у вирії селянських повстань супроти більшовицького режиму. Ці повстання були спровоковані як помилками радянської влади в економічній площині, так і національними зрушеннями. Зокрема, найголовнішим подразником для організації бунтів був перебіг специфічної економічної політики, яка в подальшому отримала назву «воєнний комунізм». Деструктивні наслідки проведення більшовицької моделі земельної політики поставили вирішення аграрного питання в глухий кут. Іншим вагомим фактором широкої хвилі антибільшовицьких заколотів було соціальне незадоволення, обумовлене специфікою вирішення соціального та національного питання¹. Поширення антибільшовицьких бунтів стало не тільки приводом для поступок більшовицького уряду, але й каталізатором нових сутичок в історії лівих українських партій.

Повернувшись до історії УСДРП та її розколу, зосередимо увагу на причинах та наслідках другого розколу партії, що відбувся в 1919 році. У цьому епізоді історії УСДРП від відколотої ще в 1918 фракції «незалежників» від'єднується група функціонерів, яких відрізняла прихильність до ортодоксального марксизму, так звані «незалежні-ліві». Ще з березня 1919 року в партії УСДРП «незалежні» розпочалось мозаїчне оформлення двох фракцій, які пропонували різні тактики ведення радянського курсу. Так, збереглося партійне ядро УСДРП (н.) під представництвом А. Річицького, М. Авдієнка, А. Драгомирецького та утворилося неформальне опозиційне крило під назвою УСДРП (незалежні-ліві) на чолі з В. Гуковичем, А. Діхтярем. Протягом декількох місяців опозиційна фракція всередині незалежників засуджувала дії

¹Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918-1921 рр.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. С. 38.

лідерів УСДРП (н.). Хоча офіційно протягом цього часу партія вважалася неподільною.

Низка селянських повстань проти більшовицької влади спровокувала хвилю серйозних дискусій щодо тактики партії всередині УСДРП (н.). Ґрунтовно описує цей процес у своєму дослідженні О. Любовець. Так, основна частина партії вважала селянські повстання логічною реакцією на нелегітимну діяльність більшовиків, коли ж незалежні-ліві стверджували, що антибільшовицький спротив ставить під загрозу існування радянської України взагалі. Опозиційна група мала власні погляди на врегулювання політичної ситуації в УСРР. Перш за все, група незалежних-лівих виступала за ідею консолідації українського та російського комуністичного рухів. В умовах що склалися, де більшовики мали всю повноту влади в УСРР, незалежні-ліві сподівались на продовження встановлення радянської влади, але вже з урахуванням помилок, допущених вищим партійним керівництвом. Тож, фактично, незалежні-ліві орієнтувались на остаточне встановлення та закріплення радянської влади в Україні завдяки співпраці з КП(б)У, сумісно виправивши всі «погрішності» більшовицької політики¹. Окрім цього, вагомим джерелом внутрішньопартійних сутичок стали й розбіжності в ідейних постулатах всередині УСДРП (н.). Зокрема, традиційно складним для партійців виявилось вирішення національного питання. Незалежні-ліві піддали різкій критиці позиції основної групи незалежників за їхні гасла про національну самостійність. Такі ідейні розбіжності призвели до активних дискусій всередині УСДРП (н.) щодо «правильного» курсу партії. Ареною інтелектуальних сутичок стала газета «Червоний прапор»².

Доля партії в якій існувала опозиційна група незалежних-лівих та група незалежників була приречена на нові внутрішні протистояння. Наприклад, на тлі антибільшовицьких повстань незалежники обрали шлях підтримки, а подекуди й організації повстань, тоді ж як незалежні-ліві відмовилися брати участь у

¹Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 135.

² Там само. С. 136.

заворушеннях. Згодом, з метою протидії радянському уряду Х. Раковського незалежниками було створено Всеукраїнський революційний комітет. Тоді ж незалежні-ліві одразу піддали жорсткій критиці тактику незалежників та виступили за легальну опозицію політиці більшовизму¹. Вже з квітня 1919 року масштаби розбіжностей між поглядами двох фракцій почали дедалі зростати. Під час одного із засідань Ради робітничих та солдатських депутатів 1919 року незалежні-ліві звернулись до робітництва, де окреслили власні ідейні орієнтири. Відтак, було оголошено про повне прийняття економічної складової комуністичної ідеології. Практичне втілення цієї програми в УСРР, але з урахуванням особливостей регіону було його найочікуванішим результатом². Незалежні-ліві вірили в підтримку більшовиків та у ймовірну можливість представляти українське робітництво у Виконкомі Комінтерну. Насправді, вірогідність такого сценарію була вкрай низькою, зокрема через залучення до радянського будівництва УСРР передусім представників російських комуністів або інших неукраїнських національностей.

Попри всі спроби звинуватити незалежників у прихильності до «буржуазних елементів» та викривленні їхньої ідеї пролетарської революції незалежні-ліві не змогли зосередити навколо себе потужний електорат, представлений зокрема й представниками робітництва та досягти успіхів. Проте, через антибільшовицькі гасла вже на діяльність незалежників пильним оком кинули радянські спецслужби. Показовим є наступний сюжет. У квітні 1919 року, об'єднавши сили з центральною течією УПСР, незалежники почали готувати велике селянське повстання проти більшовицького режиму як реакцію на земельну політику радянського уряду. Саме за підтримки незалежників розпочалося відоме «Куренівське повстання». Згодом, через політичні акції незалежників, більшовики виключили лівих соціал-демократів з Виконавчого комітету Всеукраїнської Ради робітничих депутатів. Дії незалежників

¹ Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism... P. 123.

² Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років ...С. 136.

більшовики та незалежні-ліві означили як відхід від класичної марксистської доктрини та уникнення наявних, а тобто «правильних», шляхів будівництва соціалістичної державності¹. Окрім цього було заарештовано ідейних лідерів партії: А. Річицького та Ю. Мазуренка. Варто зазначити, що одночасно з арештами більшовики розпустили Селянську Спілку (створену УПСР ще за часів її існування) та заарештували керівників інших політичних партій. Для політичного контакту радянський уряд обирав лише ті комуністичні партії, які лояльно ставилися до їхньої тактики державного будівництва. У такий спосіб, зосередивши увагу на необхідності встановлення радянської влади в Україні більшовики, які вважали себе господарями становища, фактично забороняли лівим соціалістичним партіям брати участь в будівництві радянської держави з позицій українського комунізму.

Уже в травні 1919 року, після проведення спеціальних партійних зборів було утворено Українську соціал-демократичну партію (незалежних-лівих). Ще раз зауважимо, що незалежні-ліві виділялись особливо марксистськими гаслами. Зокрема, певний час про це свідчили їхні погляди на національне питання. Вони як і інші націонал-комуністи виступали за створення федерації соціалістичних республік, проте з подальшим перетворенням федерації на єдину пролетарську країну, як передбачав К. Маркс. У такий спосіб, теоретично відкидалося будь-яке право на національну самостійність². Окрім цього, іншим було й бачення вирішення аграрного питання. Незалежні-ліві виступали за націоналізацію земельних ділянок, у той час коли боротьбисти розглядали таке положення як мету, якій поки що немає місця в Україні.

Згідно з тим, якою була дихотомія політичних поглядів всередині партії незалежників обумовилось й відповідне ставлення КП(б)У до обох груп УСДРП (н.). У такий спосіб, не помічаючи для себе загрози, більшовики надали незалежним-лівим право випускати власну періодику (газета «Червоний шлях»)

¹Бойко О. Зміни у житті Києва і киян за радянської влади (лютий-серпень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років. Київ : Ін-т історії України НАНУ. Вип.13. 2014. С. 226.

²Любовець О. Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років...С. 137.

та брати участь у виборчих процесах. Таку можливість мало небагато українських партій, фактично лише ті, хто з прихильністю ставився до більшовиків, та й то ненадовго. У той же час незалежників було затавровано як контрреволюціонерів¹. Дійсно, незалежні-ліві були прихильниками більш інтернаціонального вектору політичної стратегії, втім їхній недовгий союз з боротьбістами все ж дозволяє нам окреслювати їхню партійну діяльність націонал-комуністичною.

На відміну від боротьбістів, які пройшли шлях еволюції від народництва до марксизму, незалежні-ліві зуміли успішно уникнути ідеологічної кризи одразу прийнявши ідею диктатури пролетаріату. Втім, на уникнення внутрішньопартійної кризи вплинуло й короткочасне існування незалежних-лівих як окремої політичної партії (всього декілька місяців). Незалежні-ліві були й невеликою та маловідомою партією, але вони значно вплинули на ідейні та політичні орієнтири боротьбістів. Так, саме завдяки УСДРП (н.-л.) у своєму політичному статусі боротьбісти еволюціонували до ідей марксизму та змогли претендувати на звання радянської партії. Зокрема, боротьбіст І. Майстренко описує значення злиття двох партій так: «Об'єднання боротьбістів з соціал-демократичною течією і прийняття назви "комуністична партія" означало прийняття новою партією марксистсько-робітничої ідеології»². Можемо констатувати, що саме після поглинення незалежних-лівих боротьбісти остаточно позбавились народницького забарвлення.

Боротьбісти були достатньо великою партією. З моменту їхнього об'єднання з лівою фракцією «незалежників» та утворенням УКП (боротьбістів) на чолі з О. Шумським. На думку істориків, за декілька років після самоліквідації партії залишилось лише 118 боротьбістів, які не вступили в КП(б)У та не були знищені каральними органами.

¹ Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. Київ : Рідний край, 2001. С.97.

² Майстренко І. Історія комуністичної партії України. Мюнхен: Сучасність, 1979. С. 73.

Важливо, що саме після того як боротьбисти поглинули незалежних-лівих та утворили Українську комуністичну партію (боротьбистів) вони не тільки стали марксистською партією, але й отримали додаткові сили для створення умов для рішучої, втім легітимної, конфронтації з більшовиками. Підтвердження цьому маємо в ознайомчому програмному документі «Хто такі комуністи-боротьбисти» представленого в 1920 році Лубенським комітетом УКП(б). Автори констатують, що під час другого приходу більшовиків до влади в Україні та початку спільного радянського будівництва боротьбисти вже були незгодні з вектором більшовицької політики та «...вели з ними на мітингах та в газетах агітаційну боротьбу»¹.

Оголошення про консолідацію боротьбистів та незалежних-лівих було озвучено О. Шумським на нараді КП(б)У. З того часу боротьбисти чітко окреслювали свої претензії до партійного керівництва КП(б)У та критикували втручання більшовиків у внутрішню політику УСРР. Влучною є цитата О. Шумського, опублікована на сторінках дослідження Ю. Шаповала, вона достатньо чітко освітлює позицію новоствореної партії щодо політики російських комуністів на території УСРР, яку вони формально називали самостійною: «Комуністи-большовики думали, що вони проведуть свою тактику на Україні також, як і в Росії, цебто шляхом загнання окремих партій в кутки. З самого початку ми зазначили, що на Україні повинен бути шлях боротьби зовсім инакший...»². Тоді ж, у серпні 1919 ЦК УКП(б) на чолі з одним із найпоказовіших лідерів боротьбистів Г. Гриньком заявило про своє прагнення доєднатися до Виконавчого комітету Комінтерну. Для реалізації цього завдання боротьбисти створили делегацію, яка представила більшовикам Меморандум УКП(б). Важливі етапи реорганізації цієї делегації описані в дослідженні К. Кулешова присвяченому партійній діяльності Г. Гринька. Так, за декілька днів «Урядова фракція УКП(б)» перетворилася на більш показове «Закордонне бюро

¹ Цит. за: Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 302.

² Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали....С. 70.

ЦК У КП(б)». Документ, який боротьбисти подали до Виконкому Комінтерну К. Кулешов маркує як спробу партійних функціонерів заявити про свою готовність очолити соціалістичне будівництво в УСРР як національної радянської партії¹. Природньо, що в Меморандумі були присутні гучні гасла щодо необхідності включення представників українського комуністичного руху в будівництво радянської України як головних суб'єктів суспільно-політичної трансформації УСРР. У жовтні 1919 року на засіданні Політбюро більшовиками було підтримано допуск боротьбистів до Комінтерну та надано можливість видавати власну партійну газету, проте, російською мовою².

Делегація У КП(б) все ж досягла невеликого успіху отримавши тимчасове право на входження до Виконкому Комінтерну. Втім, на майбутньому засіданні Політбюро більшовиками (В. Леніним, Л. Каменєвим, Л. Троцьким та ін.) так і не було прийнято рішення на включення боротьбистів до III Інтернаціоналу. Питання гіпотетичного входження боротьбистів до III Інтернаціоналу було розглянуте лише під час наступного чергового засідання Політбюро ЦК РКП (б) у листопаді 1919 р. За результатами голосування одностайне рішення так і не було прийняте: підтримали ідею включення боротьбистів до Виконкому Комінтерну В. Ленін, Й. Сталін та Л. Каменєв, проти ж виступив Л. Троцький. Остаточне рішення стояло за головою Виконкому Комінтерну Г. Зінов'євим. Після серії засідань було прийняте остаточне рішення — боротьбистів до Комінтерну не залучати. Цікаво, що членам Політбюро доручили не повідомляти боротьбистам результати засідання³. Важливо зауважити, що ще в березні 1919 року, коли боротьбисти існували як УПСР (комуністи), тобто без групи незалежних-лівих, мова про їхнє входження до Комінтерну взагалі не йшла, насамперед як самостійної партії. Втім, ідея

¹ Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". 2013. Вип. 49. С. 14.

² Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р. // Політбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Порядок денний засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.

³ З протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 // Політбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) і Комінтерн. 1919-1943 рр. Документи. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/100121#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)

входження боротьбистів, зокрема до КП(б)У активно підтримувалась більшовиками¹. Хоча й одночасно з тим, що В. Ленін зауважив про необхідність коаліції з українським комуністичним рухом, така заява була обумовлена лише перспективами залученням більшовиків підтримкою широкого електорату боротьбистів, зокрема селянством².

Під час доповіді присвяченій результатам переговорів з представниками УКП(б) Х. Раковський зауважив, що серед боротьбистів є партійці, які добре зарекомендували себе серед членів КП(б)У³. Звісно, що поруч з «вірними товаришами» мали б бути й ті, кому партія не довіряла. Тому й ставлення до зачинателів боротьбизму та вже майбутніх його послідовників було різним. Це було обумовлено декількома факторами, зокрема тим, що після перемоги над денікінцями, на яку значним чином вплинули боротьбисти та широкий селянський рух, а також об'єднання боротьбистів з незалежними-лівими, УКП(б) стала більш рішучою в своїх заявах та діях. Зокрема, партійці посилили тиск на більшовиків щодо вирішення національного питання та дозволу ведення самостійної комуністичної діяльності. Показовим є сюжет спроби створення Всеукраїнського революційного комітету, який мав би складатися з представників від КП(б)У та боротьбистів. Втім представникам двох партій було дедалі важче співпрацювати, зокрема й через розбіжності у поглядах економічного будівництва. Так, боротьбисти виступали за відокремлення українського раднаргоспу від російського центру, та самостійне ведення економічної політики. Доречним буде зауважити, що положення щодо підпорядкуванню УСРР та її трудовому населенню всіх сфер радянського будівництва: військової (Українська Червона армія), економічної (Рада народного господарства), політичної було прописане ще в програмному

¹ Проект ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів // Нестор Махно. Селянський рух в Україні. 1918-1921 р: Документи та матеріали. Москва: РОССПЕН. С. 112-113. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/32242#mode/inspect/page/2/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)

² Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року...С.15.

³ Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. 2006. Вип. 30, Кн.2. С. 393.

положенні УПСР¹. Всі українські націонал-комуністи передусім виступали за економічну свободу УСРР. Відмежування від впливу більшовиків на економічну політику УСРР означало вирішення багатьох нагальних питань республіки, зокрема й питання самостійності. Окрім цього, боротьбисти виступали за таке ж відмежування від російського втручання й інших політичних структур, зокрема й Наркомату освіти лідером якого на той час був боротьбист О. Шумський².

Перед початком процесу ліквідації боротьбистів було проведено низку партійних засідань КП(б)У, де обговорювалась «ідеологічна еволюція» боротьбистів від народницьких тенденцій до істинного комунізму. Після обговорення етапів формування комуністичного курсу боротьбистів, вірогідно маючи на увазі епізодичні розколи партії, представник КП(б)У Я. Яковлєв наголосив, що злиття КП(б)У та боротьбистів стане важливим етапом радянського будівництва в УСРР³.

Відомо також про інший специфічний сюжет розгляду питання про перехід боротьбистів до КП(б)У. Зокрема, за результатами доповіді вище згаданого Я. Яковлєва, який маркував боротьбистів як представників важливої політичної сили та, можемо припустити, підтримував їхню ідеологічну еволюцію, питання про злиття двох партій так і не було підняте. У свою чергу Х. Раковський зазначив, що під час цієї доповіді було недостатньо розкрито головні вимоги щодо входження УКП(б) до складу КП(б)У. Дійсно, у своєму виступі Я. Яковлєв не зазначив про існування тих складних умов за яких боротьбисти мали б право вступити до КП(б)У та продовжити хоча б якусь партійну діяльність. Втім, результати цього питання були відомі вже наступного дня. Х. Раковський оголосив жорсткі принципи злиття двох партій за якими боротьбисти в майбутньому неодмінно мали б бути поглинені КП(б)У та знищені як партія без права введення самостійної політичної діяльності⁴. Хоча й в роботах деяких

¹ Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.448.

² Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року...С.16.

³ Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського...С.391.

⁴ Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського...С.392.

дослідників наводяться цитати Х. Раковського, у яких він зазначає про вплив обох партій на тактику радянського уряду. Зокрема, за словами Х. Раковського, КП(б)У «вчиться» підлаштовуватись під національні, історичні та економічні особливості України, а УКП(б) працюють над власною комунізацією¹. Та дійсно, вчитися було чому. Більшовики хоч і визнали УСРР формально незалежною республікою, втім не відмовились від штучного доєднання території як однієї зі складових областей Російської Федерації. Створена більшовикам федерація — абсолютно протилежне втілення ідеї боротьбистів, що виступали за членство УСРР у Всесвітній федерації радянських республік. У такий спосіб, більшовики працювали над встановленням УСРР на позиції обласної автономії РСФСР та цілковитої співзалежності республік. На початку 1920-х років О. Шумський констатував, що УСРР позбавлена будь-якого права на ведення самостійної політики, а кістяк уряду УСРР — російські комуністи, які проводять помилкову політику комуністичного будівництва².

Вже у грудні 1919 року В. Ленін публічно заявив, що ніколи не виступав за коаліцію чи співпрацю з боротьбистами³. Хоча ще в листопаді 1919 року він не заперечував те, щоб боротьбисти доєдналися до найвищої міжнародної організації — Комінтерну. Натомість було чітко зазначено, що співпраця з боротьбистами була зумовлена виключно потребою оволодіти підтримкою селянства, яке масово йшло за українськими лівими есерами. Проте, вже наприкінці лютого, повноцінно усвідомивши вплив боротьбистів на селянство та їхню роль в падінні режиму Денікіна, В. Ленін в черговий раз змінив риторику. Передусім, В. Ленін зазначив, що більшовики начебто не бачать проблеми в самостійницьких поглядах боротьбистів щодо повної незалежності УСРР. Для аргументації свого твердження він використав відомі сюжети, які стосувались підтримки окремими більшовиками питання про необхідність незалежності

¹ Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. P. 82.

² Записка про необхідність перегляду національної політики РКП(б) Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.458.

³ Ленін В. Останнє слово з питання про радянську владу в Україні. 3 грудня // Повне зібрання творів, Т.39. С. 370. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 17.01.2023)

УСРР або встановленні її федеративного статусу. Тож, далі В. Ленін спрямовує вектор уваги на необхідність сумісної діяльності всіх політичних сил констатуючи: «Поэтому мы, великорусские коммунисты, должны быть уступчивы при разногласиях с украинскими коммунистами-большевиками и боротьбистами, если разногласия касаются государственной независимости Украины...вообще национального вопроса»¹. Зауважимо, що ще влітку 1918 року під час I з'їзду КП(б)У більшовики виступали за тісний економічний союз (залежність) із українцями та неможливість відділення України від РСФРР². Тож, всі політичні кроки на більшовиків на зустріч до українських радянських партій були обумовлені їхнім політичним становищем.

Можемо констатувати, що задля отримання підтримки українського селянства більшовики спекулювали на вирішенні національного та соціального питання, використавши їх у вигляді інструменту успішного оволодіння УСРР. Боротьбисти розуміли чим обумовлені дипломатичні поступки більшовиків, які, у більшості випадків, були втілені лише юридично. Вони зазначали, що, наприклад, в КП(б)У партійці не розуміли різниці проведення комуністичних зрушень в Україні та в Росії. Для більшовиків всі зміни, які досягли мінімального успіху в Росії мали бути неодмінно втілені в Україні. У КП(б) окреслювали такий шлях введення радянського будівництва як “непідходящий” для УСРР. Бо на думку боротьбистів, у першу чергу варто підлаштовуватись під економічне тло УСРР. У такий спосіб, показовим є те, що українські функціонери закликали не орієнтуватися на політичні трансформації, які проходять в інших радянських державах, нехай навіть успішні. Для боротьбистів якісне радянське будівництво починалося з розуміння потреб, які мав український пролетар та створення найкращих економічних умов для роботи населення³.

¹ Ленін В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Повне зібрання творів, Т.40. С. 46. URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf> (дата звернення: 17.01.2023)

² Резолюція I з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною та Росією 5-12 липня 1918 // Утворення СРСР. 1917-1924: Збірник документів. Москва: Вид-во АН СССР, 1949. С. 78. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/343075#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 18.01.2023)

³ Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 303.

У лютому 1919 року представники української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) висунули твердження, що для правильного радянського будівництва необхідним є створення саме українського комуністичного центру, тому пропонували КП(б)У об'єднатися з боротьбистами для досягнення цієї мети. У їхньому документі зазначалося, що більшовики стверджували, що не мають жодних ідеологічних розходжень з боротьбистами, що означає й прийняття національного вектору радянського будівництва, який відстоювали боротьбисти. Визнавали більшовики й вплив боротьбистів на селянство та повстанський рух¹.

Важливо, що українські комуністи, які вже входили до складу КП(б)У визнавали, що вся політика Комуністичної партії в Україні була побудована виключно на ігноруванні соціальних та національних показників, які існували в УСРР. На початку вони пояснювали це причетністю пролетарів та вихідців з міста до лав КП(б)У. Нібито партійці-містяни ніяк не могли зрозуміти специфіки українського села. Проте, вже згодом вони визнали, що РКП(б) планувала окупувати УСРР та інтегрувати в політичну структуру своїх людей замість, знайомих з регіональною специфікою, українських функціонерів. Перенесення уваги з економічного фронту та політичних афер під час яких відбувались спроби окупації Донецько-Криворізького басейну за межі УСРР зумовило втрату консолідації українських комуністичних сил та пролетаріїв². Після оприлюднення резолюції про фактичну анексію Донецько-Криворізького басейну В. Шахрай зауважив, що метою цього дійства є спроба «вберегти» промислову частину Слобожанщини від селян-реакціонерів, які мали всі сили придушити зародки радянського будівництва³.

¹ Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С.308.

² Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925)...С. 311.

³ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918...С.346.

В одному з проектів резолюції Київської організації КП(б)У представленого в лютому 1920 року оцінювався тодішній залежний від РКП(б) політичний стан УСРР. Так, критиці піддалась й сама КП(б)У, яку київські комуністи охарактеризували як «фіктивний орган», що тільки створює ілюзію самостійності, а фактично повною мірою залежить від РКП(б). Показовим є те, що в проекті резолюції відстоювалась ідея необхідності створення самостійної УСРР з власним урядом, який би орієнтувався в потребах українського пролетаря, та жорстко критикувалось прагнення більшовиків до подальшої військової та політичної окупації УСРР¹.

УКП(б) проіснувала менше року. Вже у березні 1920 р. партійці оголосили про свій “саморозпуск”. Ідеологічне підґрунтя цього рішення лежало в діяльності фракціонерів комуністичної партії, зокрема Д. Мануїльського та Х. Раковського. У своїх пропагандистських текстах вони традиційно наголошували на підтримці боротьбистами буржуазних елементів та відхилу від лінії партії. Єдиним виходом для «порятунку» та «вибілення» політичної біографії боротьбистів як радянського сегменту, на їхню думку, був вступ партійців до лав КП(б)У². Ліквідацію, з подальшим поглиненням опозиційної партії боротьбистів у КП(б)У, більшовики маркували як вірний шлях до будівництва соціалістичного майбутнього єдиним комуністичним фронтом. Втім в майбутньому монопартійна система зарекомендувала себе інструментом тоталітарного режиму. Не минуло й тижня після проголошення саморозпуску боротьбистів як члени КП(б)У вже почали реорганізацію здоланої партії. Вичерпну інформацію щодо процесу поглинення боротьбистів у КП(б)У наводить історик М. Виговський. Зокрема, дослідник у своїй роботі наводить приклад певної сегрегації та сортування колишніх боротьбистів: ті партійці, що були в лавах УКП(б) до грудня 1919 року одразу мали змогу перейти до КП(б)У, а ті хто

¹ Там само. С.311.

² Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках “совєтизація” номенклатури // Пам’ять століть. 2004. №6. С. 41.

доєднався до боротьбистів у 1920 році проходили ретельний огляд політичної біографії та минулого¹.

Достатньо популярною в партійних колах 1920-1930-х рр. була теорія про моноїстичне походження КП(б)У. Зокрема, за цією теорією, всі партії які були поглинуті КП(б)У (боротьбисти, єврейські комуністичні партії тощо) фактично асимілювались, а перед цим позбавились “дрібнобуржуазних” рис². У випадку з боротьбистами — позбулись народницького забарвлення та комунізувались.

Можемо констатувати, що з моменту утворення УКП(б) та до її ліквідації боротьбисти змогли себе зарекомендувати як серйозну опозицію більшовикам. Викоритання «м'якої сили» дозволило боротьбистам досягти певних успіхів на дипломатичній арені. Проте, їхньої сили виявилось недостатньо для подолання імперіалістичних амбіцій більшовиків. Політичні перипетії обумовили падіння боротьбистського руху. Деякі провідні партійці були або вбиті денікінцями (Г. Михайличенко, В. Чумак), або інтегровані до КП(б)У (О. Шумський, Г. Гринько, В. Блакитний та інші). Втім, цікаво, що лідери боротьбистів отримали високі посади в уряді КП(б)У, зокрема й в Наркоматі освіти. Сьогодні ж деякі дослідники наголошують на тому, що після входження боротьбистів до лав КП(б)У остання все ж отримала національне забарвлення. Окрім цього, в історіографії існує версія, що вступивши в КП(б)У боротьбисти намагалися взяти її під свій контроль зсередини. Це питання й надалі залишається маловивченим. Втім, все ж можемо констатувати, що партійні функціонери після входження в КП(б)У продовжили вести лінію національної самостійності, що значною мірою відбилось на культурно-просвітницькому житті УСРР.

2.2. Боротьбисти та українізація

¹ Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках “советизація” номенклатури...С.43.

² Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. P. 165.

Вже у 1920 році серед партійного керівництва РКП(б) почали звучати твердження про необхідність вирішення національного питання в радянських республіках. Першим про проведення політики, що згодом стане відома як «коренізація», заговорив тодішній народний комісар у справах національностей Й. Сталін. Тоді ж він видав статтю «Політика радянської влади з національного питання в Росії», яка згодом була опублікована в газеті «Правда», редактором якої він і був. У тексті йшлося, що комуністи з так званих «окраїн» мають сприяти розвитку місцевої національної культури та залученню до політичних процесів лише тих партслужбовців, які вільно орієнтуються в національних особливостях регіону. Вочевидь, принципи цієї політики, яка згодом вилилась в коренізацію, на думку Й. Сталіна, мали працювати лише у межах обласної автономії радянських республік, тобто у фактичній залежності республік від центру¹.

З 1921 по 1923 р. на партійних з'їздах КП(б)У було остаточно визначено основні завдання політики коренізації, яка в УСРР отримала назву українізація. Так, ідеї національної рівності, залучення національної більшості до радянського будівництва, збільшення вжитку державної мови в політичних установах УСРР стали очікуваним результатом політики коренізації. Від початку запровадження цієї політики та до її завершення було ухвалено безліч постанов, які стали рушієм політичної кампанії, яку російські більшовики розцінювали як чергову поступку, а українські комуністи як шанс на вирішення національного питання².

У 1920-х роках керівництву КП(б)У вже було зрозуміло, яку реакцію населення тягне за собою свідоме ігнорування національного та аграрного питання. Підтримка українського населення була ключовою для встановлення радянського режиму та безболісного прийняття УСРР до складу майбутньої СРСР. Шляхи отримання цієї підтримки були різні. Політику в економічній сфері

¹ Сталин Й. В. Політика Радянського Союзу з національного питання в Росії // Повне зібрання творів в 18 томах. Т. 4. Москва: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1947. С.140. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf (дата звернення: 19.01.2023)

² Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939) / пер. з англ. Вакуленко С. Київ: Критика. 2013. С.107.

було спрямовано на впровадження більш лояльної економічної політики (НЕПу). Аби зменшити рівень уваги до специфічної економічної моделі УСРР та прискорити адаптацію українського населення до нового порядку більшовики пішли на поступки в національній сфері. У культурно-просвітницькій сфері «лояльність» влади позначилась на впровадженні політики українізації¹. З моменту виникнення ідеї українізації до початку її проведення більшість більшовиків вороже ставилася до національної політики. Політика українізації була розкритикована, зокрема російськими більшовиками, які прикривали власні шовіністичні настрої ідеями інтернаціоналізму. У своєму фундаментальному дослідженні М. Террі наводить цитату Х. Раковського як показовий приклад таких настроїв: «Панування української мови мало означати панування української дрібнобуржуазної інтелігенції та українського куркульства»². Цікаво, що за рік до українізації Х. Раковський категорично виступав проти ідеї Й. Сталіна про обласну автономізацію радянських республік від центру та намагався відстояти право УСРР на формально незалежне існування.

Початок українізації припав на квітень 1923 р. Офіційно її було затверджено на XII з'їзді РКП(б). В сучасній українській історіографії переважає думка, що більшовики використали політику українізації задля досягнення власних політичних та економічних інтересів в УСРР. Історик П. Бондарчук впевнений в тому, що введення політики українізації обумовлено політичними планами більшовиків, а їхній лікнеп був нічим іншим як інструментом для розширення впливу пропаганди на свідомість письменних людей та створення образу «радянської людини»³. Проте, інші, зокрема й іноземні, дослідники вважають проведення політики українізації реакцією на український спротив. З українізацію в УСРР утворилася й нова партійно-державницька еліта основу якої становили національно орієнтовані функціонери, що діяли всередині КП(б)У. Українські комуністи вже знали українську мову, розумілися на регіональній

¹ Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939)...С.107

² Там само. С.111.

³ Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація освіти 1920-ті рр.// Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С.40.

специфіці регіону, що надало їм певні привілеї в радянському уряді.¹ У дослідженні Г. Єфіменка та Л. Якубової зафіксовано, що найголовнішими причинами українізації були: нагальна потреба в модернізації та урбанізації для збільшення економічної спроможності УСРР та отримання більшовиками чергових важелів впливу на суспільство². Дослідники одностайні у висновках, що культура та економіка нерозривні між собою. І ті партійці, що хотіли контролювати культуру повинні були мати певний капітал.

Ще в 1920 році з вуст Г. Зінов'єва прозвучали репліки, що розкривали справжні ідеологічні задуми більшовиків. У своєму виступі Г. Зінов'єв підкреслив, що політика партії має йти таким чином, щоб ніхто не запідозрив, що більшовики намагаються припинити вжиток української мови на селі. Дійсно, село на початку 1920 років залишалось ледь не єдиним україномовним центром, місто було занадто русифіковане. Згодом, подібні твердження, що були озвучені Г. Зінов'євим, еволюціювали в так звану теорію боротьби двох культур. За цією теорією російська мова стояла на пристосованих до успішної модернізації позиціях, у той час коли українська мова вважалась мовою сільською, а звідси й «низькосортною»³. Озброївшись принципами цієї псевдонаукової теорії Д. Лебідь намагався чинити спротив українізації, але зупинити впровадження політики йому так і не вдалося. Офіційно партія все ж диктувала інші завдання. Українізація розпочалася у вигляді залучення до владних структур управління кадрів місцевого населення, широкого використання національної мови у межах «культурно-освітньої, адміністративної та агітаційно-пропагандистської роботи»⁴. Попри це найголовнішою метою коренізації вважалося зменшення напруги між центром та іншими радянськими республіками, які потерпали від постійного втручання РКП(б) у їхню внутрішню політику⁵.

¹ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст... С.170.

² Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // Національне питання в Україні XX ст. – поч. XXI ст. К.: Ніка-Центр. 2012. С.196.

³ Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. С. 298-299.

⁴ Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // Національне питання в Україні XX ст. – поч. XXI ст. Київ: Ніка-Центр. 2012. С.196.

⁵ Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938)...С.196.

Дисидент І. Дзюба в 1968 році зазначав, що українізація в УСРР розвивалась дуже енергійно та була проявом справжньої інтернаціональної політики, яку проводили українські комуністи. Проте, І. Дзюба констатував, що основні завдання українізації все ж були провалені¹.

У 1923 році після того як Х. Раковського було обрано на посаду дипломатичного посла СРСР у Великобританії його місце як лідера УСРР зайняв Е. Квірінг. Сам Е. Квірінг був нігілістом з національного питання та більше схилився до псевдотеорії Д. Лебедя. Так, за керівництва Е. Квірінга українізація відбувалася критично низькими темпами. В одному зі своїх досліджень С. Кульчицький навів показові дані: в 1923 році лише близько 800 опитуваних з 11 500 тис. підтвердили, що знають українську мову. Завдяки тиску української частини КП(б)У в 1925 році Е. Квірінга було знято з посади. На його місце було призначено Л. Кагановича. Саме з цього часу українізація почала розвиватися більш енергійно. Проте, відбулось це у першу чергу через прагнення Л. Кагановича заволодіти українським електоратом під час внутрішньої боротьби ВКП(б) спровокованої смертю В. Леніна².

Варто зазначити, що колишні боротьбисти також відіграли ключову роль у проведенні українізації та керівництві різних секцій, які були дотичними до цієї політики. Часто сучасні історики констатують, що передумови українізації та реформації політики у сфері освіти варто пов'язувати з боротьбистами. Зокрема, з Г. Гриньком, який в 1920 році обіймав посаду Наркома освіти. І це дійсно так. Дослідник політичної біографії Г. Гринька М. Виговський зазначив, що проаналізувавши звітну документацію Наркомату освіти за 1920 р. він дійшов висновку, що саме Г. Гринько був ініціатором реорганізації в сфері освіти. Так, певний час в Наркоматі освіти не могли дійти спільного висновку щодо реформації системи освіти, передусім її професійних форм. Втім, у результаті дискусій було обрано, запропонований Г. Гриньком, варіант вирішення цього

¹ Дзюба І. Українізація та її розгром // Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен. 1968.

² Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ: Темпора, 2013. С.90-91.

питання¹. У своєму проєкті Г. Гринько детально пояснив важливість професійної освіти. Він зазначав, що професійне “просвітництво” є не ознакою належної та правильної освіти, а глибше: воно є джерелом якісної освіти в країні, яка після світової війни та революції збідніла не тільки економічно, але й кадрово². Підтримав цей варіант і другий заступник Г. Гринька Я. Ряппо.

Варто зауважити, що Г. Гринько був не єдиним боротьбистом, який обіймав посаду Наркома освіти. У 1919 році посада Наркома освіти УСРР належала енергійним боротьбистам Г. Михайличенку та М. Панченку. Проте, у межах українізації найбільш видимою була робота іншого боротьбиста — О. Шумського. Цю посаду О. Шумський отримав далеко не вперше. Його було призначено Наркомом освіти ще під час першої хвилі українізації в 1919 році в уряді Х. Раковського. Під час перебування на цій посаді О. Шумський висунув проєкт декрету, який мав сприяти розвитку української культури. Документ узгоджений та затверджений Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом, мав на меті донести до більшовиків, що неможливо розвивати культуру ігноруючи її національні форми³. Основна суть проєкту полягала у внесенні в освітню систему міст навчання саме українською мовою, де лєвова частка населення — українці. Проте, тоді ж О. Шумський висунув пропозиції щодо організації освітнього процесу й національних меншин, які проживали на території України. Так, у проєкті декрету було прописано, що в місцях щільних поселень нацменшин офіційною для навчального процесу та шкільною освіти мала бути мова тієї національності для якої ця школа створювалася. Однією з найбільшій національних меншин в УСРР були євреї, і питання організації нормальної шкільної освіти були як завжди на часі. Бо в період радянського будівництва школи для євреїв розміщалися в аварійних приміщеннях, підвалах

¹ Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 1. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 245-246.

² Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи / НАПН України, Педагогічний музей України. Київ : ПМУ, 2015. С. 127. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Hrynko-Hryhorii/Statti-Promovy-Dokumenty/> (дата звернення: 8.02.2023)

³ Проєкт декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546.

тощо. Втім, тоді ж Наркомат освіти особисто контролював обрання мови, яка має використовуватись для освітнього процесу в тій чи іншій школі спираючись на національну більшість освітян того чи іншого навчального закладу¹. У пояснювальній записці до цього декрету головна мета мовної реорганізації освітнього процесу трактувалася як спроба радянської влади подолати інерційні хвилі русифікаторської політики закладеної імперським устроєм².

29 вересня 1924 р. Політбюро ЦК КП(б)У повторно рекомендувало О. Шумського на посаду Наркома освіти УСРР. Перебуваючи на цій посаді колишній боротьбист традиційно займався переважно проведенням українізації в освітніх та державних установах, підтримкою української культури та її представників, особливо прибічників письменника М. Хвильового. У 1925 р. Генеральний секретар КП(б)У Л. Каганович створив спеціальну Комісію від Політбюро, яка займалася питанням «українізації». Головою комісії з українізації народної освіти було обрано О. Шумського. Саме на засіданнях цієї Комісії і вибудовувалась політична лінія партії щодо українізації³. Окрім цього, О. Шумський як і Г. Гринько, активно виступав за соціальне виховання дітей, що дозволило поліпшити рівень результативності освітнього процесу. Так, ним затверджено низку постанов та резолюцій з реорганізації шкільної освіти, а саме: «Про шкільну мережу загального навчання», «Про будову шкільної мережі загального навчання в УСРР»⁴. У 1925 році О. Шумський виступив з доповіддю «Радянська школа та дитячий рух». За матеріалами цієї доповіді визначено, що протягом 1922-1924 рр. йшла боротьба Наркомату освіти із застарілою шкільною системою. Поступово закривались школи створені за часів воєнного комунізму та голоду, налагоджувався рівень шкільного бюджету. Окрім цього зазначено, що навіть на момент проголошення доповіді існували значні проблеми з надходженням шкільних підручників до пролетарських та сільських шкіл,

¹ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали... С.74.

²Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р. // Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.559.

³ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали...С.124.

⁴ Мушка О. Освітня діяльність керівників Наркомосу УСРР періоду 1919 р. по 1930 р. // Наукова конференція. Переяслав- Хмельницький. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/138> (дата звернення: 12.02.2023)

надмірні навантаження вчителів тощо. Проте, найбільшою проблемою залишався критичний стан сільської освіти в порівнянні з містом. Задля покращення стану шкільної освіти О. Шумський визначив, що Наркомат освіти докладе всіх зусиль аби стабілізувати шкільний бюджет, забезпечити школи необхідними матеріалами, знизити відчутну різницю між сільською та міською школами, покращити діяльність дитячого руху¹. Свого часу один з очільників Наркомату освіти В. Затонський навів статистику щодо позитивних змін, які потягла за собою політика українізації. Зокрема, результативність українізації в сфері освіти описується так: «Коли взяти школи соцвиху, то на 1 січня 1925 року ми маємо з українською мовою 77,8%. Тепер трошки збільшилося — 79,4%, а руських — усього 6,5%, мішаних — 4,7%, решта — нацменшостей»². Далі В. Затонський зазначає, що школи соціального виховання українізовані максимально, іншу частину займали заклади соціального виховання для національних меншин (євреїв, росіян тощо)

Як лідер Наркомату освіти О. Шумський найбільше проявив себе як очільник українізації державних установ. У перебіг політики українізації для роботи в державних установах приймалися лише ті громадяни, що пройшли курси української мови. Подібний контроль відблизнув й над тими робітниками, що працювали на тому чи іншому підприємстві вже певний час до українізації. Подібні мовні курси набрали неабиякої популярності ще в 1923 році. Причиною цьому була нова політика керівництва: без знань офіційної мови робітник міг швидко втратити роботу. Такі методи призвели до розширеного вжитку української мови. Разом з цим вагомою проблемою залишався застарілий та дещо русифікований правопис. Так, з метою вирішення цієї проблеми було створено спеціальну Державну комісію зі зміни закоренілого правопису. До складу цієї комісії увійшли: колишній демократ С. Єфремов, колишній укапіст А. Річицький, мовознавець А. Кримський та письменник М. Йогансен³.

¹Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи... С. 148. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Hrynko-Hryhorii/Statti-Promovy-Dokumenty/> (дата звернення: 8.02.2023)

² Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Держ. вид-во України, 1927. С. 49.

³ Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали... С.130.

За період перебування О. Шумського на посаді Наркома освіти він також провів серйозні зміни у сфері національно-культурної політики. Так, біограф О. Шумського Ю. Шаповал пише: «Українізувались буквально всі: Центральний комітет КП(б)У, Рада Народних Комісарів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, Наркомат фінансів тощо»¹. Також історик зазначає, що в архівних установах збереглося чимало листів, де різного роду підприємства від великих до малих просять надіслати більшу кількість українських підручників та надати фахівців з викладання української мови для проведення курсів та українізації робітництва.

Необхідність вживання української мови в уряді УСРР була очевидно, адже більша його частина — російськомовні партійці. Тому, перші спроби ведення національної політики проходили шляхом українізації політичних інституцій². Українізація державних політичних інституцій поступово розширювалась: вже у 1925 р. введено обов'язкове вживання української мови у документації, а у 1927 р. такий розпорядок торкався всієї бюрократії³. У 1926 р. в газеті «Шлях Жовтня» було опубліковано матеріали, що стосувалися результатів українізації радянського апарату, зокрема, було зазначено: «Тепер діловодство центральних установ українізовано на 75-90 %. Де-які комісаріати, приміром Наркомзем, Почтель, українізовано цілком»⁴. Імовірно, українізація була б ще результативнішою якби не систематичне зниження фінансування Наркомату освіти⁵. Під час проведення національної політики окрема увага приділялася українізації партійного апарату УСРР. Для досягнення цієї мети використовували систематичні заходи переведення партійної роботи з російської на українську мову⁶. Українізації потребувала й сама КП(б)У. Станом на 1924 рік

¹ Там само. С. 119.

² Субтельний О. Україна: історія /пер. з англ Шевчук Ю. Київ: Либідь. 1991. С. 338.

³ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст...С.169.

⁴ Газета «Шлях Жовтня». Українізація радянського апарату. № 14. 27. 12. 25. С. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/1129/88497/?PageNumber=2&ArticleId=3305705&Search=українізація> (дата звернення: 13.02.2023)

⁵ Лист Я. Ряппо до О. Шумського Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.498.

⁶ Хвильовий М. Тези ЦК КПУ про підсумки українізації // Твори у 5-ти томах. Т.5. 1926. URL: <http://litmist.org.ua/?p=4306>

лише 45% партійців були українцями та знали українську мову, інші 55% були росіянами чи євреями, яких ще треба було українізувати¹. У 1927 році кількість українців у КП(б)У зросла до 52%. Хоч керівні посади українці майже не займали, проте кількість українців у ЦК з початку українізації до її заключних етапів зросла з 16% до 43%².

Іноді добу з квітня 1923 року до квітня 1925 року в історіографії називають «декретною українізацією». Така назва обумовлена результатами видання декрету «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних та культурно-освітніх установах»³. Під час активної кампанії з ліквідації неписьменності цим декретом, було затверджено, що політика лікнепу буде йти паралельно з українізацією. Про це свідчило навчання не- та напівписьменних громадян саме українською мовою, що розміщувалися в спеціальних навчальних пунктах. Більшість неписьменних громадян проживала в селах, втім вже в 1925 році ситуація значно покращилась.

Можемо констатувати, що після поглинення КП(б)У боротьбисти отримали високі посади в уряді, що дозволило їм впливати на перебіг деяких політичних процесів. Так, значний вплив боротьбистів відчутний під час проведення політики українізації. Так, спроби вирішення національного питання досягли свого апогею. Результативність цієї політики є беззаперечною. Проте, багато поставлених завдань так і не були виконані через незацікавленість російських більшовиків у продовженні політики українізації. Причини запровадження цієї політики більшовицьким урядом досі викликають дискусії. Втім, безапеляційним є факт, що у 1920-х рр. українські комуністи змогли створити простір для реалізації національно-культурного відродження та просвітницької модернізації.

¹КП(б)У і українізація // Діло. Вип. 132. 1924. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/22116/?PageNumber=1&ArticleId=821946&Search=українізація> (дата звернення: 12.03.2023)

² Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О. Блащук. Київ: «К.І.С.». 2007. С. 164.

³ Мартін Т. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939)...С.126.

Варто зауважити, що більшовики мали на меті допустити поширення українізації на культурну сферу та значно обмежити українізацію в політичній площині. Проте, за натиском колишніх боротьбистів процес українізації партійного апарату, хоч і низькими темпами, але все ж розпочався. Зауваживши, що українізація КП(б)У є примусовою українізацією національних меншин більшовики підняли вкрай незручне для себе питання: чому в українському революційному партійному центрі більше росіян та інших неукраїнських народів, аніж, власне, самих українців? Українізація проведена за часів перебування на посаді Наркома Освіти О. Шумського обумовила підвищення темпів зародження нової української пролетарської культури, яка відрізнялася не тільки своєю революційністю, але й модернізацією. Цьому передувало й залучення інших колишніх боротьбистів до культурного будівництва, зокрема В. Елан-Блакитний працював над консолідацією пролетарських письменників у межах об'єднання "Гарт". У той час, інша літературна організація, лідером якої теж був боротьбист С. Пилипенко, орієнтувалася на вихідців з селянства. Так, до "Плугу" входили селяни, що переїхали до міста та розпочали свою літературну кар'єру як пролетарські письменники. Успіхи українізації в системі освіти та в процесі культурного відродження на фоні з майже безрезультатним проведенням цієї політики в апараті державного управління спровокували жваві дискусії серед українських та російських комуністів. Як наслідок, з плином часу українізацію почали згортати. Епоха вільних 1920-х рр. закінчилась, а на заміну їй прийшли 1930-ті рр., які знаменували початок масштабної русифікації, цензури та чисток.

ВИСНОВКИ

Зміст і тактика націоналізму та комунізму на перший погляд мало пристосовані до концептуального та тим більше практичного синтезу. Націоналізм за своєю сутністю направлений на верховенство нації з політичною самостійністю в незалежній державі. У цей же час класичний марксизм навпаки відкидає будь-які спроби введення самостійної державної політики, підтримує асиміляцію «неісторичних народів» та й взагалі заперечує поняття «нація», «державна» як такі. Попри значні відмінності існують й лінії зіткнення на яких теоретичний сенс двох ідеологій оформлюється як щось об'єднане, щось що має схожі політичні та соціальні конфлікти. Якщо націоналізм у першу чергу орієнтований на політичну самостійність, то комунізм направлений на досягнення економічної свободи. Тож, спротив втручанню ззовні у внутрішню чи зовнішню політику країни є беззаперечною точкою дотику обох ідеологій. З поширенням соціалістичних ідей на українських землях відкрився додатковий простір для спроб поєднання цих двох змістовно різних ідеологій.

Соціалістичні настрої на території України набули популярності задовго до Жовтневого перевороту. Першими відкривачами марксизму на території України були М. Зібер та С. Подолинський. Вже наприкінці XIX ст. український марксизм з еволюціонує з академічної у політичну форму. Відомо багато сюжетів, які свідчать про те, що українська інтелектуальна еліта кінця XIX ст. пройнялась ідеями марксизму та соціальної рівності як запорукою відродження, переходу від поневоленого селянського до вільного модернізованого суспільства. Корені українського національного комунізму варто шукати в суспільно-теоретичних концепціях кінця XIX ст. Запропоновані М. Драгомановим принципи народницького соціалізму були присутні в ідеологічній платформі боротьбистів до кінця їхнього існування. Після об'єднання з незалежними-лівими та процесу комунізації боротьбисти оформились у радянську партію з чітко марксистською ознакою. Проте, попри коливання щодо введення економічної політики на селі боротьбисти в більшій мірі все ж

притримувались ідей народницького соціалізму та створення селянського пролетаріату, хоча й офіційно про це не заявляли. Натомість класичний марксизм маркує селян як дрібнобуржуазний елемент та не розглядає створення пролетаріату, який би був представлений зокрема й селянством.

Ідеологами та теоретиками українського націонал-комунізму традиційно вважають В. Шахрая та С. Мазлаха. Їхній політичний пафлет «До хвилі: Що діється на Україні і з Україною» від 1919 р. став оповісткою зародження української націонал-комуністичної теорії. Аналіз політичної ситуації та критика більшовицької тактики втручання в політичну та економічну сферу УСРР стало складовою частиною памфлету. Автори констатували, що українська та російська республіки є економічно співзалежними одна від одної. Українські марксисты таврували зв'язок УСРР та більшовицької Росії як відносини колонії та метрополії. Оскільки, більшовики привласнювали собі економічні ресурси та культурну спадщину УСРР. Ідеологічні переконання В. Шахрая та С. Мазлаха можна коротко звести до трьох принципів: досягнення політичного та економічного дистанціювання від РРФСР, зрівняння УСРР в правах з більшовицькою Росією, створення українського комуністичного центру. Цей памфлет є засадничим для розуміння українськими марксистами колоніального стану УСРР, напрямів національного визволення та аналізу цих складних процесів у постколоніальних студіях. Наразі «До хвилі...» залишається єдиним джерелом з ґрунтовним аналізом ідеологічних засад українського комунізму, яке вплинуло на політичні програми націонал-комуністичних партій та окремих українських марксистів

Процес оформлення націонал-комуністичних партій в УСРР відбувався поступово за схожими етапами. Ідеологічна еволюція, зміна вектору вліво та оформлення в УПСР та УСДРП груп з лівими соціалістичними поглядами обумовили розколи партій. Ці відколоті групи лівих функціонерів, боротьбисти та укапісти, продовжили самостійне партійне будівництво та навіювання національних форм на комуністичне тло УСРР. Загалом, орієнтири обох партій були схожими: створення окремого революційного центру, дистанціювання

УСРР від більшовицької Росії, представництво в Комінтерні тощо (фактично все те ж, що задекларували В. Шахрай та С. Мазлах). Спільні ідеологічні завдання, які передбачали відмежування УСРР від РРФСР на політичній мапі світу не обумовили партійну співпрацю. Відмінність двох партій полягала не тільки в тактиці радянського будівництва, але й в політичних проєктах, щоправда лише певною мірою. Боротьбисти як партія орієнтована на селянство мали широкий електорат, а разом із цим більший вплив на суспільство та більшу політичну цінність. Аграрна революція та створення селянського пролетаріату довгий час залишались основними завданнями партійців. У цей же час, ліві соціал-демократи, як і більшовики, розглядали необхідність створення пролетаріату представленого передусім робітництвом. Окрім цього, обидві партії стояли на позиціях здорової конкуренції за першість в радянському уряді України. Різниця ідеологічних поглядів та методів політичної боротьби з більшовиками не могли привести до консолідації націонал-комуністичних сил в УСРР. Поки УКП просувала гучні антибільшовицькі гасла, організовувала селянські повстання проти політики “воєнного комунізму”, боротьбисти притримувалися легальних способів введення опозиційної діяльності. Попри існування двох альтернативних проєктів радянської України жоден з них не був втілений самостійно, оскільки в різний час боротьбисти та УКП були поглинуті КП(б)У. Розпорошеність націонал-комуністичного руху, відсутність стабільної військово-політичної ситуації та неспроможність віднайти точки дотику для консолідації призвели до становлення диктатури КП(б)У, яка існувала як автономна частина РКП(б).

У перші чверті ХХ ст. україно-єврейські відносини опинилися у вирії дестабілізації та процесів стигматизації. Основними причинами мінливої тональності стали соціальні та політичні чинники. Специфіка україно-єврейських відносин полягає в тому, що через ряд факторів-подразників їх взаємини не тільки залежали від конкретного регіону, але й розвивалися в рамках національних проєктів цього ж регіону. Так, партії, що стояли на націонал-комуністичній платформі змогли віднайти точки дотику та умови здорового співіснування двох народів. Боротьбисти та ЄКП «Поалей Ціон» протягом року

вели активну міжпартійну співпрацю. Перш за все це вилилось в схоже бачення комуністичного майбутнього УСРР, де національні меншини змогли б отримати автономію та можливість розвитку власної національної культури. Лідером націонал-комуністів з УКП був українізований єврей А. Річицький, який натомість вів активну дипломатичну та політичну боротьбу за відмежування впливу більшовицької Росії на внутрішню політику УСРР. Ідеолог українського націонал-комунізму В. Шахрай — єврей за походженням, виступив проти колоніальної експансії Росії. Тож, можемо констатувати, що український націонал-комунізм є явищем інклюзивним, а роль національних меншин у розвитку цього проєкту є однією з ключовим.

Після «самоліквідації» боротьбистів та їхнього входження до складу КП(б)У вони все ж отримали важелі впливу на внутрішню політику УСРР, щоправда в сфері культури і освіти. Ще з 1919 р. після неформального об'єднання з більшовиками боротьбисти увійшли до радянського уряду як представники Наркомату освіти: 1919 — Г. Михайличенко, М. Панченко; 1920 — Г. Гринько; 1924 — О. Шумський. Якщо в період з 1919 до 1923 р. боротьбисти передусім займалися реформацією освіти, особливо значущими були результати діяльності Г. Гринька в освітній сфері. Проте, вже під час політики українізації сфера впливу боротьбистів в УСРР значно розширилась. За часи діяльності О. Шумського як Наркомоса розпочався процес створення національної еліти. Українська мова та національна ідентифікація з відвертою орієнтацією на європейське мистецтво стали головними інструментами створення нової революційної культури. У той же час боротьбисти мали першість в організації культурно-мистецького підйому.

Якщо процес українізації культурної та освітньої сфери йшов достатньо стрімко, то склад КП(б)У, де більша частина партійців були росіянами та національними нігілістами піддавався українізації з великими труднощами. Оскільки, думка про второсортність української мови залишалась панівною в середовищі російських комуністів. Більша частина українських міст довгий час залишалась русифікованими центрами внаслідок масової російської імміграції,

тому українізація робітництва йшла дещо повільніше навідміну від українізації шкіл. Сприяло такому парадоксальному явищу й низьке фінансування Наркомату освіти та недостатнє забезпечення кадрами, які б могли забезпечити навчання робітників українською мовою.

Тож, результати українізації виявились суперечливими: блискуче її втілення у культурному та освітньому середовищі, та провал політичної українізації, оскільки керівні посади в радянському уряді займали не українізовані партійці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. C. Marx, F. Engels. On the policy of the British government with respect to the Irish prisoners // Ireland and the Irish question. Moscow: Progress Publisher. 1971. 652 p.
2. Бухарін М. Програма комуністів (більшовиків). Нью-Йорк: Робітник, 1919. 128 с. URL: <https://hromadalib.wordpress.com/2016/01/20/bukharin-programa/> (дата звернення: 18.10.2022)
3. Буценко А. О расколе У.С.Д.Р.П. // Летопись революции. Вип.4, 1923. С. 121-122.. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013307> (дата звернення: 21.12.2022)
4. Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У). Відень-Київ: Бібліотека “Нової доби”, 1921. 32 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004997> (дата звернення: 20.09.2022)
5. Виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження архівні матеріали. Київ-Львів: Україна Модерна. С. 608-623.
6. Газета «Шлях Жовтня». Українізація радянського апарату. № 14. 1925. С.2. URL: <https://libraria.ua/issues/1129/88497/?PageNumber=2&ArticleId=3305705&Search=українізація> (дата звернення: 13.02.2023)
7. Документ з програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.447-451.
8. З протоколу засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 21 листопада 1919 // Політбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) і Комінтерн. 1919-1943 рр. Документи. Москва: РОССПЕН. 2004. С. 36. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/100121#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)
9. Записка про необхідність перегляду національної політики РКП(б) Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.454-460.

10. КП(б)У і українізація // Діло. Вип. 132. 1924. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/22116/?PageNumber=1&ArticleId=821946&Search=українізація> (дата звернення: 12.03.2023)

11. Лист представників української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) до ЦК РКП(б) та особисто Леніна з аналізом та оцінкою політики Комуністичної партії в Україні в 1919 р. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С.304-308.

12. Ленін В. Лист робітникам і селянам України з приводу перемог над Денікіним // Повне зібрання творів, Т.40. Москва: Інститут марксизму-ленінізму. 1974. С.41-47. URL: <http://bolshevick.org/teoriya-i-praktika-bolshevizma/lenin/40.pdf> (дата звернення: 17.01.2023)

13. Лист Я. Ряппо до О. Шумського // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.498.

14. Люксембург Р. Про російську революцію. Берлін. 1922. URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/11/08/luxemburg-zur-russischen-revolution/> (дата звернення: 03.01.2023)

15. Обвинувачувальний висновок НКВД УСРР по справі учасників “Української комуністичної партії (боротьбистів)” від 1935 року. С. 2-3. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/28178> (дата звернення: 29.10.2022)

16. Ленін В. Останнє слово з питання про радянську владу в Україні. 3 грудня // Повне зібрання творів, Т.39. Москва: Інститут марксизму-ленінізму. 1974 р. С. 370-371. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 17.01.2023)

17. Сталін Й. В. Політика Радянського Союзу з національного питання в Росії // Повне зібрання творів у 18 томах. Т. 4. Москва: Державне видавництво політичної літератури, 1947. С.138-147. URL:

http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf

(дата

звернення: 19.01.2023)

18. Порядок денний засідання Політбюро ЦК РКП(б) від 11 жовтня 1919 р. // Політбюро ЦК РКП(б) - ВКП (б). Порядок денний засідань. 1919-1952 рр. Том I. Москва: РОССПЕН, 2000. С. 41.

19. Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р. // Шаповал Ю. О. Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С.559-561.

20. Прийдешній А. Арешт десяти // Альманах «Зшитки боротьби», 1920. С. 34-55. URL:

<https://drive.google.com/file/d/0B4aGS4f7wmbLRzRhUzlvT1BUZUhZUhlfc3prWlWxUDAYRjc0/view?resourcekey=0-dz2ra5e7yqIN7XPrpcqe3YA> (дата звернення: 14. 10. 2020)

21. Про право націй на самовизначення // Ленін В. Повне зібрання творів, Т.25. Москва: Політична література, 1967. С.255-320. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 14.09.2022)

22. Програма Української комуністичної партії. Відень-Київ: Нова доба, 1920. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/> (дата звернення: 09.11.2022)

23. Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським від 2 серпня 1919 // Шаповал Ю. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ – Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. С. 546-547.

24. Проект резолюції про політику партії, запропонований групою членів Міського (Городского) району Київської організації КП(б)У на зібрані району. // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 309-314.

25. Проєкт ЦК КП(б)У державного устрою України після її визволення від білих та про відношення КП(б)У до боротьбистів // Нестор Махно. Селянський рух в Україні. 1918-1921 р: Документи та матеріали. Москва: РОССПЕН. С. 112-113. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/32242#mode/inspect/page/2/zoom/4> (дата звернення: 16.01.2023)
26. Резолюція до доповіді О. Шумського «Радянська школа та дитячий рух» / Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи. Київ: ПМУ, 2015. С. 147-149. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hryenko_Hryhorii/Statti_Promovy_Dokumenty/ (дата звернення: 8.02.2023)
27. Ленін В. Резолюція ЦК РКП (б) про радянську владу в Україні // По собрание сочинений, Т.39. Москва: Политическая литература, 1967. С.334-337. URL: <http://bolshevick.org/lenin-v-i-polnoe-sobranie-sochinenij/> (дата звернення: 28.03.2023)
28. Резолюція I з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України про взаємовідносини між Україною та Росією 5-12 липня 1918 // Утворення СРСР. 1917-1924: Збірник документів. Москва: Вид-во АН СССР, 1949. С. 78. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/343075#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата звернення: 18.01.2023)
29. Річицький А. Від демократії до комунізму // Червоний прапор, Київ. 1919. URL: <https://vpered.wordpress.com/2010/09/06/richytsky-democracy-to-communism/> (дата звернення: 16.09.2022)
30. Скоровстанський В. Революція на Вкраїні. Саратов: Боротьба. 1919. 180 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013020> (дата звернення: 15.03.2023)
31. Схема Наркомпроса Украины // Гринько Г. Шумський О.: Статті. Промови. Документи. Київ: ПМУ, 2015. С. 126-132. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hryenko_Hryhorii/Statti_Promovy_Dokumenty/ (дата звернення: 8.02.2023)

32. Універсал Трудового Конгресу України. 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-19#Text> (дата звернення: 13.10.2022)
33. Хвильовий М. Тези ЦК КПУ про підсумки українізації // Твори у 5-ти томах. Т.5. 1926. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=4306>
34. Хто такі комуністи-боротьбисти. Лубни. 1920 // Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 301-304.
35. Чого добивається Українська партія соціалістів-революціонерів // Боротьба (Київ), 1917 р. С.4-5. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/21375/> (дата звернення: 15. 10. 2022)
36. Шахрай В., Мазлах С. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Нью-Йорк: Пролог, 1967. 304 с.. URL: https://hromadalib.files.wordpress.com/2015/12/shakhrai_mazlakh_-1919_do_khvyli.pdf (дата звернення: 10. 10. 2022)
37. Юркевич. Л. Єзуїтська політика. // Дзвін. 1914. № 5. С. 292-299.
38. Borys J. The sovietization of Ukraine 1917-1923. The Communist doctrine and practice of national self-determination. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1980. 489 p.
39. Hirik S. The Split within the Poale Zion's Left Wing: Two Versions of Jewish National Communism // Judaica Ukrainica. 2017. Vol. 6. P. 35–50.
40. Maistrenko I. Borotbism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New-York: Research Program on the USSR, 1954. 423 p.
41. Palco O. Ukrainian National Communism in International Context // Disappearing realities on the cultural consequences of social change: IWM junior isiting fellows conference proceedings. 2011. Vol. 30. 16 p.
42. Palko O. Ukrainian National Communism: Challenging History // Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe. 2014. Vol. 22 P. 27-48.

43. Solchanyk R. The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1938. PhD diss. — The University of Michigan, 1973. 364 p.
44. Zwick P. National-communism. New York: Routledge, 1983. 270 p.
45. Бевз.Т. Націонал-комунізм як дилема національного відродження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 40. С. 314-325.
46. Бикова Т. Створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.). Київ: Національна академія наук України Інститут історії України. 2011. 247 с.
47. Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. Київ: Рідний край, 2001. С.69-97.
48. Бойко О. Зміни у житті Києва і киян за радянської влади (лютий-серпень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років. Київ : Ін-т історії України НАНУ. Вип.13. 2014. С. 204-229.
49. Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 209-236.
50. Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / пер. з англ. Бідочко Л. та Казакова М. Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні. 2020. 580 с.
51. Бондарчук П. Профспілки УСРР й українізація освіти 1920-ті рр. // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С.40-44.
52. Бурдін М. Ю. «Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної революції в Україні (1917-1921рр.)// Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України. Харків: ХНУВС, 2017. С. 14-19.
53. Величенко С Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918-1925) / пер з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін, С. Серяков. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 375 с.

54. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Наукова Думка, 1998. С. 145.
55. Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УСРР у 1920-х роках “совєтизація” номенклатури // Пам’ять століть. 2004. №6. С. 40-52.
56. Виговський М. Гринько Г. Ф.: доля наркома-реформатора // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 1. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 241-250.
57. Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.) // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 79-97.
58. Гірик С. Гасла УНР нагадували більшовицькі // Історична правда. 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5e3ab4bde95db> (дата звернення: 23.09.2022)
59. Гірик С. Єврейська комуністична партія (Поалей Ціон): націонал-комунізм «екстериторіальної нації» // Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство Київ: Laurus 2018. С.61-69.
60. Гірик С. Централізація без центру? Боротьбистський проект «Федерації радянських республік» // Київська старовина. 2012. Вип. 4. С. 138-148.
61. Гірик С. Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії // Український археографічний щорічник. Вип.18. Київ: Український письменник, 2013. С.324-342.
62. Глазунов Г. Новий епізод політбіографії А. Сліпанського // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. 2006. Вип. 30. С. 389-397.
63. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 249 с.
64. Гриценко А. Другий Всеукраїнський з’їзд рад 1918 // Енциклопедія історії України: Том 2: Г-Д / під ред. В. Смолія. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Drugy_vsukr_zizd_rad_1918 (дата звернення: 22. 10. 2022)
65. Джилас М. Новый класс. Нью-Йорк: Ф. А. Прегер, 1961. 248 с.
66. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен. 1968. 263 с.

67. Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 pp.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення // Український історичний журнал. 2012. №. 2. С. 114-132.
68. Єфіменко Г. Комунізм vs українське націєтворення в радянській Україні (1917-1938 pp.): сприяння, поборювання чи вимушене замирення? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/264-hhyefimenko-komunizm-vs-ukrainske-natsiievorennya-v-radianskii-ukraini-19171938-rr-spryanniya-poboriuvannya-chy-vymushene-zamyrennia> (дата звернення: 17.10.2022)
69. Єфіменко Г., Якубова Л. Національні відносини в радянській Україні (1923-1938) // Національне питання в Україні ХХ ст. – поч. ХХІ ст. К.: Ніка-Центр. 2012. 592 с.
70. Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків: Держ. вид-во України, 1927. 96 с.
71. Каппелер А. Мала історія України / пер. з. нім. О. Блащук. Київ: «К.І.С.». 2007. 263 с.
72. Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 170-185.
73. Ковальчук І., Натикач П. Життя і діяльність О. Шумського в 1890-1924 р. — до призначення його народним комісаром освіти в УРСР // Історія. Філософія. Релігієзнавство. 2010. № 3-4. С. 32-37.
74. Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918-1921 pp.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 124 с.
75. Кошелівець І. Микола Скрипник.. Мюнхен: Сучасність, 1972. 343 с..
76. Кулешов К. Громадсько-політична діяльність Г.Ф. Гринька у 1919 – на початку 1920 року // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". 2013. Вип. 49. С. 13-17.
77. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 pp.). Київ: Основи, 1996. 396 с.

78. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ: Темпора, 2013. 504 с.
79. Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 1920-1930-х років / Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 32. С. 222-232.
80. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Історичні есе: у 2-х т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Т.2. Київ: Основи, 1994. С.59-89.
81. Бевз Т. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (до 125-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року). Київ, 1998. С.103-105.
82. Любовець О. Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних лівих) як епізод партійної історії революційної доби 1917-1920 років // Гілея:науковий вісник. 2008. Вип.13. С. 132-141.
83. Мартін Т.. Імперія національного вирівнювання: нація та націоналізм у Радянському Союзу (1923-1939) / пер. з англ. Вакуленко С. Київ: Критика. 2013. 640 с.
84. Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні 1918-1933 рр. / пер. з англ. М. Яковлев, наук.ред. Г. Єфіменко. Київ: Комора, 2018. 483 с.
85. Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: трагічні ілюзії. Київ: ІНВіП, 1997. 81 с.
86. Мейс Дж., Солдатенко В. Національне питання в житті і творчості М. Скрипника // Український історичний журнал. 1996, № 2-3. С. 74-86.
87. Мушка О. Освітня діяльність керівників Наркомосу УСРР періоду 1919 р. по 1930 р. // Наукова конференція. Переяслав- Хмельницький. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/138> (дата звернення: 12.02.2023)

88. Огієнко В. Націонал-комунізм у добу Української революції // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2009. Вип. 43. С. 189-200.
89. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. С. 298-299.
90. Палько О. Національне питання в теоріях австромарксизму. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2022. 195 с.
91. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. 496 с.
92. Попович М. Культурне піднесення 1920-х // Нарис історії культури України. Київ. 1998. С. 587-615.
93. Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. Киев: Государственное издательство Украины, 1923. 247 с.
94. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. Київ: "К.І.С.", 2004. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smt03.htm> (дата звернення: 23.12.2022)
95. Советский проект. 1917-1930-е гг.: этапы и механизмы реализации. Под ред. Горбачева О. В., Мазур Л. Н. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. 527 с.
96. Стаценко Д. Самоліквідація осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920-му році (на прикладі Полтавщини) // Історична пам'ять. 2013. № 29. С.58-71.
97. Субтельний О. України: історія /пер. з англ Шевчук Ю. Київ: Либідь. 1991. 512 с.
98. Українська державність у XX ст. (історико-політологічний аналіз) / Дж. Мейс, М. Горелов, В. Бурлачук та ін.; під ред. О. Дергачова. Київ: Політична думка, 1996. 434 с.
99. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 194 с.

100. Шкіль О. Становлення та розвиток української Партії соціалістів-революціонерів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: До 170-річного ювілею. Київ: НПУ, 2004. Вип. 1. С. 126-129.
101. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Касьянов Г. Київ: Основи, 1998. 480 с.
102. Юренко О. Із мороку забуття...: Мазлах (Робсман) Сергій Михайлович // Реабілітовані історією. Київ-Полтава, 1992. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/16/yurenko-mazlak/> (дата звернення: 18.02.2023)

РЕЗЮМЕ

Процес подолання радянського минулого потребує осмислення його різних візій. Сьогодні, на відміну від питання деколонізації, становлення та значення українського націонал-комунізму не проговорено на рівні публічного чи академічного дискурсу.

Українське суспільство прониклось ідеями марксизму ще задовго до 1917 р. Вже під час Української революції марксизм, в поєднанні з національними формами, став інструментом інтелектуальної еліти для конфронтації з російським шовінізмом. Українські націонал-комуністичні партії запропонували власні проєкти радянського будівництва УСРР з повним відмежуванням політичної, економічної та культурної сфери від впливу більшовицької Росії.

Під проводом українських націонал-комуністів відбулось проведення політики «українізації» та створення нової постреволюційної культури, яка й досі має вплив на соціокультурне життя українського суспільства.

SUMMARY

The process of overcoming the Soviet past requires an understanding of its various visions. Today unlike the issue of decolonization the formation and significance of Ukrainian national communism has not been discussed at the level of public or academic discourse. Ukrainian society was imbued with the ideas of Marxism long before 1917.

Already during the Ukrainian Revolution, Marxism, combined with national forms, became a tool of the antellectual elite for confrontation with Russian chauvinism. The Ukrainian national communist parties proposed their own projects of Soviet construction of the USSR with complete separation of the political, economic and cultural spheres from the influence of Bolshevik Russia.

Under the leadership of the Ukrainian National Communists, the policy of «Ukrainization» and the creation of a new post-revolutionary culture, which still has an impact on the socio-cultural life of Ukrainian society